

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΗ ΣΕΡΡΑΪΚΗ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΠΑΠΑΣΥΝΑΔΙΝΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Καταγράφοντας ο Σπυρίδωνας Λάμπρος στα τέλη του 19^{ου} αιώνα τους κώδικες των μοναστηριών του Αγίου Όρους, βρήκε στο Κουτλουμουσί, χειρόγραφο του 17^{ου} αιώνα γραμμένο από το Σερραίο Παπασυναδινό.

Στο αγιορείτικο αυτό χειρόγραφο, προτάσσεται ένα ποίημα ακέφαλο σε στίχους πολιτικούς, ακολουθεί ένας «Θρήνος» για την Άλωση της Πόλης από τους Τούρκους και ύστερα το «Χρονικό» για τις Σέρρες, στο τέλος του οποίου και ανάμεσα, υπάρχουν διάφορες «παραινέσεις» του συγγραφέα με παρεμβολές θαυμάτων, θρύλων και αποσπάσματα από ψαλμούς και απολυτίκια.

Το μεγαλύτερο μέρος του «Χρονικού», χωρίς τις παραινέσεις, μαζί με τον «Θρήνο», δημοσιεύθηκε από τον Πέτρο Πέννα, στα Σερραϊκά Χρονικά το 1938.

Ο Γιώργος Καφταντζής δημοσίευσε ολόκληρη τη Χρονογραφία του Παπασυναδινού, με το Θρήνο, το Χρονικό και τις Παραινέσεις, στις Σέρρες το 1989.

Το επιστημονικό όμως ενδιαφέρον για το χρονικό συνεχίζεται και στα 1996 ο Paolo Odorico, με τη συνεργασία των : Σ. Ασδραχά, Τ. Καραναστάση, Κ. Κωστή και Σ. Πετμεζά και πρόλογο από τον ANDRE' GUILLOU, εκδίδει στο Παρίσι το έργο «Αναμνήσεις και συμβουλές του Συναδινού, ιερέα Σερρών στη Μακεδονία», το οποίο μελετά το πλήθος των ανέκδοτων πληροφοριών που περιέχει το χρονικό και ενδιαφέρουν τον εθνολόγο, τον ανθρωπολόγο, τον ιστορικό, τον κοινωνιολόγο.

Ο Παπασυναδινός ανήκει στον ιεραρχικό εκείνο κύκλο της ελληνικής κοινότητας Σερρών - τυπικό υπόδειγμα υπόδουλης πολιτείας - που ασκούσε τη δοσμένη και διαβαθμισμένη από τους Τούρκους δυνάστες θρησκευτική, οικονομική και πολιτική διοίκηση των χριστιανών. Στο αφηγηματικό μέρος του Χρονικού ο Παπασυναδινός μας κληροδοτεί με τρόπο αυθεντικό και απaráμιλλο, ιστορικές μαρτυρίες και παράλληλα μια εξάισια πινακοθήκη από ζωντανά πορτρέτα ανθρώπων του

καιρού του. Στις παραινέσεις διατυπώνεται ο φιλοσοφικός κόσμος του συγγραφέα και η ηθική της τάξης του, απέναντι στα σύνθετα προβλήματα και στις πολύπλοκες καταστάσεις της δύσκολης εκείνης εποχής. Διασώζονται επίσης πολλές άγνωστες ή σπάνιες λέξεις, που χρησιμοποιούσαν οι Σερραίοι.

Για τον Παπασυναδινό γνωρίζουμε μόνο αυτά που ο ίδιος μας λέει στο χειρόγραφο του. Γεννήθηκε στο χωριό των Σερρών Μελενικίτσι από πατέρα παπά το 1600. Όταν συμπλήρωσε τα εννιά του χρόνια πήγε στα Καλά Δένδρα να μάθει από τον Παπαδήμο τα πρώτα του γράμματα. Το 1615 ήρθε στις Σέρρες όπου έμαθε την «ανυφαντική» και το 1618, μόλις 18 ετών, παντρεύτηκε με την Αβραμπακίνα, τη θυγατέρα του Κυριαζή του χρυσοχού. Την επόμενη χρονιά κοντά στον Παπαπαρθένιο, στη Μητρόπολη, διδάχθηκε, όπως γράφει: «την γραμματικήν, το γράψιμον και από τους ποιητάδες τον Κάτονα, τον Πυθαγόρα, τον Αριστοφάνη και τον κανόνα των Χριστουγέννων και των Φώτων». Το 1619 έγινε διάκος και το 1622 χειροτονήθηκε παπάς από το Μητροπολίτη Σερρών Τιμόθεο. Το όνομα του Παπασυναδινού αναφέρεται σε αρκετά μέρη του αρχαίου κώδικα της Μητρόπολης Σερρών. Αφορίστηκε τρεις φορές από το μητροπολίτη του, γιατί ξεγέρεθη εναντίον του, αλλά και τρεις φορές εξαγόρασε με μετρητά την ποινή του, και φαίνεται πως ποτέ του δεν γνώρισε οικονομικές δυσχέρειες και πως τόσο καλά δούλευαν τα υφαντουργεία του και τόσο κανονικά πλήρωναν οι αγρότες του τους φόρους, που του ανέθεσαν να βάλει τάξη στα οικονομικά της πανίσχυρης συντεχνίας των Σερραίων υφαντουργών. Δεν ξέρουμε πότε πέθανε. Είναι βέβαιο όμως ότι ζούσε στις Σέρρες μέχρι το 1646 γιατί, κατά τον Χριστόφορο (Προσκυνητάριον σ.42) μια σημείωση στον Β΄ Αρχαίο Κώδικα, σ.259 της Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών, έγραφε : «εν έτει 1646 ανεκτίσθη το της μονής τείχος ως βλαβέν έως τότε και ετοιμόρροπον, δια συνδρομής του σκευοφύλακος Σερρών π. π. Δημητρίου και του Σακελλαρίου Συναδινού, δόντων ανά 5.000 άσπρων και πολλών άλλων έπειτα κατά προτροπήν αυτών».

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ

I. Εκκλησιαστικά Αξιώματα

Η ελληνική ιστοριογραφία θεωρεί ακόμη και σήμερα ότι, από την επαύριο της άλωσης της Κωνσταντινούπολης, το 1453, η ορθόδοξη εκκλησία αναγνωρίστηκε από τον σουλτάνο Μωάμεθ τον Β΄ τον Πορθητή, ως ο μοναδικός νόμιμος εκπρόσωπος όλων των ορθοδόξων χριστιανών της Αυτοκρατορίας και μετατράπηκε έτσι σε κιβωτό της σωτηρίας του

Ελληνικού έθνους κατά τη μακρά διάρκεια της «αιχμαλωσίας» του από τους Οθωμανούς. Η Υψηλή Πύλη αναγνώρισε στους Χριστιανούς την ελευθερία της λατρείας, την απρόσκοπτη διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας, καθώς και το δικαίωμα να διατηρούν τους θρησκευτικούς τους θεσμούς και να διαχειρίζονται τις εσωτερικές τους υποθέσεις σύμφωνα με τους ιδιαίτερους θρησκευτικούς τους νόμους χωρίς καμία εξωτερική παρέμβαση¹.

Αρχικά και αρκετό καιρό μετά την οριστική διαμόρφωση του κλήρου δεν υπήρχε διαφοροποίηση στους φορείς των τριών βαθμών της ιερωσύνης, με την έννοια ότι όλοι οι ομοιοβάθμιοι κληρικοί είχαν ίδια διοικητική εξουσία. Η γρήγορη όμως αύξηση του αριθμού των πιστών και η διεύρυνση των δραστηριοτήτων της Εκκλησίας προς όλες τις κατευθύνσεις πολλαπλασίασαν τα καθήκοντα, κυρίως τα διοικητικά των κληρικών. Έτσι προέκυψαν τα εκκλησιαστικά αξιώματα που είναι δηλωτικά του βαθμού συμμετοχής του φορέα τους στο διοικητικό μηχανισμό της Εκκλησίας. Ο αριθμός των εκκλησιαστικών αξιωμάτων, περιορισμένος αρχικά στις πραγματικές ανάγκες, γρήγορα αυξήθηκε παρακολουθώντας - ή και προκαλώντας - την αναγκαιότητα διαπλάσεως ενός πομπώδους και πολύπλοκου τελετουργικού τυπικού, ιδίως στο χώρο του Οικουμενικού Πατριαρχείου².

Μετά την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης τα οφίγια αυτά σύντομα κατελήφθησαν από κληρικούς και λαϊκούς με σημαντική επιρροή στην εκκλησιαστική ιεραρχία. Η οικογένεια του Συναδινού δεν είναι απλώς μια οικογένεια κληρικών και χειροτεχνών. Είναι επιπλέον μια οικογένεια που διακρίνεται επί δύο, τουλάχιστον, γενιές για την ανάμιξή της στις υπηρεσίες της μητροπολιτικής γραφειοκρατίας, την ίδια εποχή που τα μέλη της ανήκουν στους προεστούς της κοινότητας.

Ο Παπασυναδινός στη Χρονογραφία του μας αναφέρει ένα μεγάλο αριθμό εκκλησιαστικών αξιωμάτων που απονέμονταν κυρίως σε κληρικούς αλλά και σε λαϊκούς:

Ο **Σκευοφύλακας**³ φρόντιζε για τα ιερά σκεύη, τα άμφια και όσα χρειάζονταν για τη λατρεία. Ο τίτλος αυτός μπορούσε να απονεμηθεί και σε κληρικό (ιερέα) αλλά και σε λαϊκό.

Αρχιμανδρίτης⁴ ήταν τιμητικός τίτλος που αρχικά δινόταν στον η-

1. Paolo Odorico, Αναμνήσεις και συμβουλές του Συναδινού, ιερέα Σερρών στη Μακεδονία, Παρίσι 1996, σελ. 482.

2. Τρωϊάννου Σπ., Παραδόσεις Εκκλησιαστικού δικαίου, Αθήνα 1984, σελ. 34.

3. Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 70, Πέννας Πέτρος, Το Χρονικόν των Σερρών, Σεραϊκά Χρονικά, Τεύχος Α, Αθήνα 1938, σελ. 28.

4. Καφταντζής Γ., Η Σεραϊκή Χρονογραφία του Παπασυναδινού, Σέρρες 1989, σελ. 27 Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 74.

γούμενο ενός Μοναστηριού και αργότερα και σε άγαμους κληρικούς.

Καθηγούμενος⁵ ήταν τίτλος που δινόταν μόνο σε μοναχούς.

Κανστροήσιος⁶ (λατ. λέξη), ήταν εκκλησιαστικός τίτλος που απονέμονταν σε κατώτερους κληρικούς.

Πρωτοσύγγελος⁷ ήταν αξίωμα που δίνονταν σε ιερομονάχους και διακόνους. Ήταν συγκάτοικος του Μητροπολίτη και έμπιστος σύμβουλος του.

Σακελίων⁸, πολύ παλιό εκκλησιαστικό οφίκιο που δίνονταν σε πρεσβύτερο κληρικό. Καθήκον του ήταν να εποπτεύει και να φυλάει τα αντικείμενα που ήταν κατατεθειμένα στα ταμεία (σακέλη).

Ο Οικονόμος⁹, έχει τη διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας και υποκαθιστά τον επίσκοπο όταν απουσιάζει. Στο Σερραϊκό Νομοκάνονα: «ο οικονόμος κρατών πάντα τα κτίσματα της εκκλησίας».

Αρχων του ψαλτήρος¹⁰, στο Σερραϊκό Νομοκάνονα, αναφέρεται : «ο διδάσκαλος του ψαλτήρος, ίνα ερμηνεύει αυτό».

Χαρτοφύλαξ¹¹ είναι ο φύλακας εγγράφων, το αξίωμα του Γενικού Γραμματέα Επισκοπής. Έχει δικαστικές αρμοδιότητες σε ζητήματα γάμου. Κατά τον Σερραϊκό Νομοκάνονα: «έκδικος ων όλων των υποθέσεων ως δεξιά χειρ του αρχιερέως, έχει τας προτροπάς και τα συναλλάγματα».

Πρωτοκανονάρχης¹², κατά τον Σερραϊκό Νομοκάνονα: πρωτοκανονάρχης, οφίκιο εκκλησιαστικό που δίνονταν σε κοσμικούς. Ήταν ο βοηθός ψάλτου.

Λογοθέτης¹³, σφραγιδοφύλαξ. Εκκλησιαστικό τιμητικό αξίωμα, που δίνονταν σε κληρικούς και λαϊκούς. Κατά τον Σερραϊκό Νομοκάνονα «εις το γράφειν τας δημοσικάς και αρχοντικάς υποθέσεις».

Έξαρχος¹⁴, απλός κληρικός απεσταλμένος του Πατριαρχείου σε ειδική αποστολή. Επιθεωρητής μοναστηριών, αντιπρόσωπος του πατριαρχείου σε μια εκκλησιαστική περιφέρεια, έχοντας εκτός από εκκλησιαστικά και διοικητικά καθήκοντα.

Σακελλάριος¹⁵, είχε την εποπτεία των μοναστηριών για την κα-

5. Πέννας Πέτρος, ό.π. σελ. 30, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 74 και 336.

6. Πέννας Πέτρος, σελ.32, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 80 και 344.

7. Αναστασίου Ιωάννης Εκκλησιαστική Ιστορία, τ.Β΄, Θεσ/νίκη, 1987, σελ. 130.

8. Πέννας Πέτρος ό.π. σελ. 33, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 84 και 347.

9. Αναστασίου Ι., ό.π. σελ.131.

10. Πέννας Πέτρος ό.π. σελ. 37, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 90 και 356.

11. Πέννας Πέτρος, ό.π. σελ. 46, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 96 και 362.

12. Πέννας Πέτρος, ό.π. σελ. 50, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 102.

13. Πέννας Πέτρος, ό.π. σελ. 55 και 56, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 110.

14. Πέννας Πέτρος, ό.π. σελ. 57, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 114.

15. Πέννας Πέτρος, ό.π. σελ.58 και Αναστασίου, όπ. παρ., σελ. 131, Paolo Odorico οπ.

λή οικονομική και πνευματική κατάστασή τους. Κατά τον Σερραϊκό Νομοκάνονα: «ο κρατών πάντα τα ανδρώα και γυναικεία μοναστήρια, έχει και υπουργόν και τον άρχοντα των μοναστηρίων».

Ιερομνήμων¹⁶, έχει έργο να τηρεί τον κώδικα της εκκλησίας, να καταρτίζει τις δικαιοπραξίες και μερικά λειτουργικά καθήκοντα.

Ρεφενδάριος¹⁷, (λέξη λατινική), Εκκλησιαστικό αξίωμα που απονέμονταν σε κληρικούς και σπάνια σε κοσμικούς. Ο ρεφενδάριος είχε έργο: «το διαβιβάζειν εις άρχοντας αιτήματα».

Υπομνηματογράφος¹⁸, εκκλησιαστικό αξίωμα που απονέμεται σε πρεσβύτερους και διακόνους, καμιά φορά και σε λαϊκούς. Έχει καθήκοντα να υπηρετεί τον αρχιερέα κατά την εκλογή των επισκόπων γράφοντας τα υπ' αυτού οριζόμενα, να γράφει και να διαβάξει τα υπομνήματα όταν κωλύεται ο χαρτοφύλακας καθώς και τους υπομνηματισμούς του χαρτοφυλακικού σεκρέτου.

Πρωτέκδικός¹⁹, είχε έργο να υποστηρίζει τα δικαιώματα της εκκλησίας, να κρίνει τους κληρικούς και να προσέχει το άσυλο των ναών. Είχε δικαστικές αρμοδιότητες επί των λαϊκών και ήταν υπεύθυνος για φιλανθρωπικά έργα. Ήταν τίτλος που απονέμονταν σε πρεσβύτερο ή διάκονο.

Ρήτωρ και εκκλησιάρχης²⁰ αξιώματα που αναλάμβαναν μόνο κληρικοί.

Δικαιοφύλαξ²¹. Το αξίωμα αυτό δεν είναι γνωστό. Εμφανίζεται στον Κώδικα της Μητροπόλεως Σερρών.

Μια έννοια που κατά την εποχή αυτή συνδεόταν άμεσα με τα εκκλησιαστικά αξιώματα, ήταν το προβάδισμα. Μεταξύ των ετεροβάθμων το προβάδισμα καθοριζόταν (και καθορίζεται) από τον ιερατικό βαθμό. Στους ομοιοβαθμους όμως κληρικούς αποφασιστικό ρόλο έπαιζε το αξίωμα του καθενός. Εξαιτίας του προβαδίσματος λοιπόν έχασε ο Παπασυναδινός το αξίωμα του σκευοφύλακα όπως μας διηγείται: «...ε-συνκόθη ο Παπακομνηανός ο σακελίον και έκαμεν επανάστασιν και έλεγεν: Διατί αυτός ο Παπασυναδινός να είναι σκευοφύλακας, να πηγένη ομπρός εις την ήσοδον από εμένα;...». Και τελικά για οικονομικούς λόγους το αξίωμα δόθηκε σε κάποιο πολύ πλούσιο ώστε «να ξεχρεόση την μητρόπολίν μας». Σήμερα για τον προσδιορισμό του προβαδίσματος

παρ. σελ. 114 και 378.

16. Πέννας Πέτρος, ό.π. σελ.84, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 386.

17. Πέννας Πέτρος, ό.π. σελ.84, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 386.

18. Πέννας Πέτρος, ό.π. σελ.96, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 388.

19. Αναστασίου Ι., οπ. παρ., σελ.131, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 102 και 366.

20. Paolo Odorico, οπ.παρ., σελ. 90.

21. Paolo Odorico, οπ.παρ., σελ. 498.

μεταξύ των ομοιοβάθμων λαμβάνεται υπόψη μόνο ο χρόνος της χειροτονίας, δηλαδή η αρχαιότητα στον οικείο βαθμό²².

Το 1622 χειροτονεύεται ιερέας ο Παπασυναδινός σε ηλικία 22 ετών. Εδώ παρατηρούμε παρέκκλιση από τον ισχύοντα έως σήμερα κανόνα 14 της Πενθέκτης και 11 της Συνόδου της Νεοκαιοσαρείας, κανόνες οι οποίοι ορίζουν αναγκαία τη συμπλήρωση του 30^{ου} έτους της ηλικίας. Η παρέκκλιση από τους κανόνες δικαιολογείται με την άσκηση εκκλησιαστικής οικονομίας κατά την δύσκολη περίοδο που διήγε τότε η εκκλησία. Όπως συνάγεται από τη Χρονογραφία του Παπασυναδινού, οι ιερείς ήταν υποχρεωμένοι να ασκούν για τη συντήρησή τους κάποιο βιοποριστικό επάγγελμα ή να ζουν από τα έσοδα της περιουσίας τους. Ο Παπασυναδινός ασκούσε την υφαντική²³.

Η μοιχεία ήταν ένα από τα φοβερότερα αμαρτήματα κατά τον Παπασυναδινό αφού τόσες πολλές παραινήσεις για την αποφυγή της διαβάζουμε στη χρονογραφία του. Η μοιχεία προκαλεί την απώλεια της ιεροσύνης όταν διαπράττεται από τον ίδιο τον κληρικό²⁴ αλλά ακόμα και η μοιχεία της συζύγου του ιερέα επιφέρει το ίδιο αποτέλεσμα²⁵. Επίσης ιερέας που μένει χήρος δεν επιτρέπεται να ξαναπαντρευτεί: «*απέθανεν του παπά κυρΓιώργη του Μπατζούδι η πρεσβυτέρα.....κρίμα εις αυτόν και πώς να κυβερνηθή. Αυτό το διάφορον κερδένη ο παπάς*²⁶».

II. Τα οικονομικά της Εκκλησίας

Με τα προνόμια, που με μορφή «βερατίου» χορήγησε ο Σουλτάνος Μεχμέτ Β΄ στον Πατριάρχη Γεννάδιο, καθορίστηκε ο Πατριάρχης να είναι «*αναίτιος και αφορολόγητος και αδειάσειστος*²⁷». Αργότερα προστέθηκαν διατάξεις σχετικές με τη δυνατότητα επιβολής εκ μέρους του Πατριάρχη ειδικής φορολογίας στους κληρικούς και στους πιστούς αλλά και με την υποχρέωση του Πατριάρχη να καταβάλλει τακτικά ή έκτακτα τέλη στην Πύλη. Φαλκιδεύτηκε έτσι η αρχή της μη φορολογίας του Πατριάρχη και της εκκλησίας. Πολύ νωρίς (1466) καθιερώθηκε η καταβολή ανάλογου «πεσκεσίου», (φιλοδωρήματος) από κάθε νεοεκλεγόμενο Πατριάρχη. Εκτός από το «πεσκέσι», έκτακτος φόρος, επεβλήθη και το «χαράτσι», τακτικός φόρος που πλήρωνε ο Πατριάρχης κάθε χρόνο. Τα δύο αυτά ποσά αυξήθηκαν με την πάροδο του χρόνου και σ' αυτό συνετέλεσε η απληστία των Τούρκων και οι διαμάχες ανώτα-

22. Τρωιάννος Σπ., ό.π. σελ. 347

23. Καφταντζής Γ., ό.π. σελ. 28, Paolo Odorico όπ. παρ. σελ. 74

24. Καφταντζής Γ., ό.π. σελ. 71

25. Καφταντζής Γ., ό.π. σελ. 87

26. Καφταντζής Γ., ό.π. σελ. 91, Paolo Odorico όπ. παρ. σελ. 168

27. Αναστασίου Ι., ό.π. σελ. 584

των κληρικών του Πατριαρχείου που ήθελαν να διορίζουν φίλους τους Πατριάρχες για να εξυπηρετήσουν τα οικονομικά τους συμφέροντα²⁸.

Από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα καταβαλλόταν και δεύτερο πεσκέσι, κατά την ανάρρηση νέου σουλτάνου στον θρόνο. Στην περίπτωση αυτή πλήρωναν κάποια μεγάλα χρηματικά ποσά και οι κατά τόπους μητροπολίτες. Γράφει ο Παπασυναδινός: «16 16, εγίνην αρχιερεύς εις τας Σέρας, ο κυρ Τιμόθεος.....και με το να μην έχει άσπρα²⁹ εχρεώθην ως υ.....χιλιάδες. Και με το να αλλαχτούν δύο και τρεις βολές οι βασιλείς εις τον καιρόν του, δια τα μπαξίσια πολλά άσπρα εξόδιασεν και ήτον πάσα ημέρα εις μεγάλην στεναχωρίαν.....³⁰».

Μπεράτ (τουρκική λέξη) είναι το σουλτανικό διάταγμα που επικυρώνει την εκλογή των πατριαρχών και των μητροπολιτών. Τα σουλτανικά μπεράτια του διορισμού έγραφαν «Σας διατάξω να πάτε και να εγκατασταθείτε σαν επίσκοπος.....σύμφωνα με το παλιό έθιμο και τις κενόδοξες τελετές των κατοίκων». Τα μπεράτια ανανεώνονταν κάθε φορά που άλλαζε ο Σουλτάνος. Αφαιρούνταν δε από όσους μητροπολίτες καθυστερούσαν τα δικαιώματα και τους φόρους του δημοσίου, όπως συνέβη το 1600 με τον Μητροπολίτη Σερρών³¹.

Εκτός από το «πεσκέσι» και το «χαράτσι», το πατριαρχείο ήταν υποχρεωμένο να καταβάλλει τεράστια ποσά και σε άλλες περιπτώσεις, όπως για δωροδοκίες Τούρκων αξιωματούχων (προκειμένου να αποτραπούν σοβαροί κίνδυνοι και απειλές) για την τροφοδοσία των «προστατών» του πατριαρχείου γενιτσάρων (300.000 άσπρα το 1622), για την εξαγορά αιχμαλώτων ή ναών και πολυτίμων σκευών που είχαν για κάποιο λόγο κατασχεθεί από τις Τουρκικές αρχές.

Τις δυσβάστακτες αυτές δαπάνες έπρεπε να καταβάλλει το πατριαρχικό ταμείο, το λεγόμενο «Ταμείον του Κοινού» η διαχείριση του οποίου ανατέθηκε σε ειδική οικονομική επιτροπή που αποτελείτο από συνοδικούς αρχιερείς και «άρχοντες». Διαβάζουμε στη Χρονογραφία του Παπασυναδινού για τον μητροπολίτη Σερρών Αχίλλιο που στα 1628 πέθανε στην Κωνσταντινούπολη όπου ήταν συνοδικός, από πανούκλα. Και ο μητροπολίτης Δανιήλ που τον διαδέχθηκε «το περισσότερον ήτον εις την πόλι σιμά εις τον πατριάρχη, διότι δεν εμπορούσεν ο πατριάρχης να κυβερνήσει το Πατριαρχείο από το πολύ το χρέος».

Το 1641 έγιναν στο πατριαρχείο επίτροποι ο Γρηγόριος ο Λαρίσης, ο Δανιήλ ο Σερρών και ένα δύο άλλοι αρχιερείς «μαζί με τον πατριάρ-

28. Αναστασίου Ι., όπως παρ., σελ. 585.

29. άσπρα = τα ασημένια νομίσματα, τα χρήματα, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 336.

30. Πέννας Π., ό.π. σελ.30, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 74.

31. Σχετική αναφορά του πατριάρχη Καλλίνικου σε αυτοκρατορικό φιρμάνι του 1695. Ι. Βασδραβέλλης, Αρχείον Ιεροδικείου Θεσ/κης, Θεσ/κη 1952.

χην κυρ Παρθένιον το πῶς να σταθούν και να είναι μία ψυχή, μία γνώμη έως ου να ευγάλουν ὄλο το χρέος του πατριαρχείου³²».

Το ταμείο ὁμως του Πατριαρχείου, με δυσκολία μπορούσε να αντιμετωπίσει τις τρέχουσες δαπάνες, γι αυτό το βάρος των δύο τακτικών φόρων (πεσκέσι και χαράτσι) μεταβιβαζόταν στους μητροπολίτες, ανάλογα με τις οικονομικές δυνατότητες της επαρχίας του καθενός. Με τη σειρά τους οι μητροπολίτες (που πλήρωναν επίσης χαράτσι και ποικίλους άλλους φόρους προς την τουρκική διοίκηση αλλά και στο πατριαρχείο), κατένειμαν το πληρωτέο ποσό στους επισκόπους ή κατευθείαν στο ποίμνιό τους. Ο Παπασυναδινός αποκαλύπτει ότι ο μητροπολίτης Σερρών Δαμασκηνός από πλεονεξία καθόρισε μεγαλύτερο ποσό φόρου από το καθιερωμένο για κάθε χριστιανό. Γι αυτό το λόγο ορισμένοι ιερείς έκαναν αναφορά προς τον πατριάρχη και ανάγκασαν τον μητροπολίτη να απέχει πλέον από την πλεονεξία³³. Ενώ για τον μητροπολίτη Αχιλλίο αναφέρει ότι «τους ιερείς πολλά ηγάπα και τους κληρικούς ετίμα και δεν έπερνεν τίποτες από τα δικαιώματα έως ου εβγήκεν ὄλον το χροῖμα³⁴».

Σχετικά με τα δικαιώματα των μητροπολιτών, σ' ένα σουλτανικό φιρμάνι του 1715 διαβάζουμε : «...δίδονται ανέκαθεν φιρμάνια, ὅπως εισπράττονται κατά νόμον ετησίως εξ εκάστης μεν οικίας απίστων δώδεκα άσπρα, παρ' εκάστου δε ιερέως ανά εν χρυσούν νόμισμα ως δικαίωμα πατριαρχείου, ανά δώδεκα επίσης άσπρα και ανά ένα χρυσούν νόμισμα παρά των ιερέων ως δικαίωμα Μητροπολίτου, καθώς και αι εισφοραί αγιασμάτων³⁵....».

Στον Παπασυναδινό διαβάζουμε ότι ο πατέρας του ο Παπασίδερης «...ὄλους τους αρχιερείς να κάμη κόπον να μαζώνει τα δικαιώματά τους με πολλήν γλυκύτητα, να μην πέρνη τίποτες ούτε από τον αρχιερέαν ούτε από την φαμελίαν».

Πολλοί αρχιερείς που δυστροπούσαν ή που πραγματικά αδυνατούσαν να ανταποκριθούν στις οικονομικές αυτές υποχρεώσεις έχανα το θρόνο τους. Συχνά ὁμως βρισκόταν κάποιος άλλος να πάρει τη θέση τους, ελπίζοντας πως θα μπορέσει να συλλέξει το απαιτούμενο ποσό.

Σε αυτοκρατορικό φιρμάνι του 1695 διαβάζουμε : «το εθιζόμενον δώρον εκ 13.000 άσπρων κατετέθη ήδη....και διέταξα ὅπως ο ρηθείς Ιγνάτιος καταλάβη την θέσιν του μητροπολίτου Θεσσαλονίκης αντί του παυθέντος Μεθοδίου, οι δε εις την μητρόπολιν του υπαγόμενοι άπιστοι ζωντανοί και πεθαμένοι να αναγνωρίσουν αυτόν ως μητροπολίτην

32. Καφταντζής Γ., ό.π. σελ.90, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 166.

33. Καφταντζής Γ., ό.π. σελ.27, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 74.

34. Καφταντζής Γ., ό.π. σελ.45, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 96.

35. Βασδραβέλλης, Αρχείον Ιεροδικείου Θεσ/κης, Κ 26,σελ.93.

των³⁶».

Παρ' όλα αυτά και παρά το γεγονός ότι το μέγιστο οικονομικό βάρος της πληρωμής των τακτικών φόρων μεταβιβαζόταν στους επαρχιακούς αρχιερείς, το Ταμείο του Κοινού δεν μπορούσε να ανταπεξέλθει ούτε στις τρέχουσες ή έκτακτες δαπάνες του πατριαρχείου. Αναγκαζόταν λοιπόν να συνάπτει δάνεια με υπερβολικό τόκο από Εβραίους και Τούρκους, συχνότερα όμως από εύπορους αρχιερείς, από ομογενείς «άρχοντες», εμπόρους και τραπεζίτες. Από τις ίδιες συνήθως πηγές έπαιρναν δάνεια και οι αρχιερείς για να πληρώσουν τις οφειλές τους στο πατριαρχείο. Έτσι, δεν άργησε να δημιουργηθεί ένας τέτοιος φαύλος κύκλος, ώστε πολύ συχνά αρχιερείς και εγγυητές αλλά και επίτροποι του Ταμείου του Κοινού να σύρονται στα δικαστήρια από τους δανειστές και να φυλακίζονται, να εξορίζονται ή να χάνουν την περιουσία τους.

Ο Παπασυναδινός γράφει για κάποιον παπά κυρ Ιωάννη από την Κωνσταντινούπολη που *«άφησεν την γυναίκα του εις την Πόλι και αυτός ήλθεν εις τας Σέρρας από κεφελίκια και από κάπια σκάνδαλα της Μεγάλης Εκκλησίας³⁷»*.

Και παρακάτω διηγείται το τραγικό συμβάν του εκθρονισμού και του μαρτυρίου του πατριάρχη Κυρίλλου Β' του Κονταρή του εκ Βεροίας τον οποίο κατήγγειλαν κάποιοι αρχιερείς στο σουλτάνο, ότι εισέπραττε περισσότερους φόρους από τους χριστιανούς, απ' όσους τους αναλογούσαν και επειδή τον έλεγχαν οι αρχιερείς εξόρισεν τρεις απ' αυτούς. Τον φυλάκισαν και υποσχέθηκαν να πληρώσουν αυτοί το χρέος του πατριαρχείου.: *«...και έτζι δεν ήθελε να καθίση τινάς πατριάρχης με το να έχει το πατριαρχείον πολλά χρέη και δια τα πολλά σκάνδαλα. Τέλος πάντων εσυγχώρεσαν τον Ανδριανουπόλεως κυρ Παρθένιον.....με το να ήτον λόγιος και πλούσιος και ημπορεί να κυβερνήσει το πατριαρχείον³⁸...»*. Τον Κύριλλο τον εκ Βεροίας τον φυλάκισαν, στη συνέχεια τον διαπόμεψεσαν και τέλος τον παλούκωσαν.

Όπως ήταν επόμενο το χρέος του Ταμείου του Κοινού έφθασε σε ύψη *«υπερβαίνοντα τας πυραμίδας της Αιγύπτου»*, κατά την έκφραση ενός πατριαρχικού εγγράφου. Για την αντιμετώπιση της καταστάσεως αυτής η σωστή λύση ήταν βέβαια να περισταλούν οι δαπάνες, πράγμα όμως ανέφικτο. Προτιμήθηκε ευκολότερη λύση, η επιβολή και νέων εκκλησιαστικών φόρων στους επαρχιακούς αρχιερείς, μέτρο που επέτεινε τη γενική οικονομική κακοδαμονία, γιατί οι αρχιερείς των επαρχιών επινόησαν και αυτοί με τη σειρά τους νέες μορφές φορολογίας των υπο-

36. Βασδραβέλλης Ι., ό.π. Κ 2,72.

37. Κεφελίκια είναι οι εγγυήσεις από την αραβική λέξη κιαφίλ : Καφταντζής Γ., Οπ. παρ., σελ. 49, Paolo Odorico ό.π. σελ. 380.

38. Πέννας Πέτρος, ό.π. σελ.63, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 152.

κειμένων σ' αυτούς κληρικών και του ποιμνίου τους, πράγμα που είχε ως συνέπεια την ὄξυνση των κοινωνικών προβλημάτων, την αμαύρωση της αίγλης της Εκκλησίας και τη γενική κατακραυγή³⁹. Οι πρόσθετες αυτές χρηματικές καταβολές ήταν:

- α) το «εμβατίκιον», ποσό με το οποίο αγόραζε ένας ιερέας από το μητροπολίτη τη θέση του εφημερίου σε κάποιο ενοριακό ναό. Ο Παπασυναδινός αναφέρει : «...έλαβα από τον κυρ Τιμόθεον την ενοριάν την Αγίαν Παρασκευή, τον Ταξιαρχούδη, την Αγία Μαρίνα και τον Άγιον Γεώργιον της Δύβρης και τον Άγιον Ιωάννην δι' ἄσπρα ς (=6.000)⁴⁰.
- β) το «χειροτονικόν», το ποσό που πλήρωναν οι νεοχειροτονούμενοι κληρικοί όλων των βαθμών⁴¹.
- γ) το «φιλότιμο» που πληρωνόταν από τους νεοχειροτονούμενους ή μετατιθέμενους αρχιερείς⁴².
- δ) οι «ζητείες», ἑκτακτες χρηματικές καταβολές των επαρχιακών αρχιερέων σε περιπτώσεις πλήρους αδυναμίας του Ταμείου του Κοινού να αντιμετωπίσει απρόβλεπτες δαπάνες. Για την είσπραξη των ζητειών στελνόταν στις επαρχίες ειδικός πατριαρχικός ἑξάρχος⁴³.

Ο Παπασυναδινός μας διηγείται ὅτι το 1641, το οικουμενικό πατριαρχείο παραχώρησε τα λείψανα της αγίας Παρασκευής της Σέρβας της Μπελογραδενής (από το Βελιγράδι), στον ηγεμόνα της Μολδαβίας Βασίλειο Λούπουλ. Και αυτός σε αντάλλαγμα δέχθηκε να «.....ο πατριάρχης και οι αρχιερείς είπαν ὅτι εἰάν δώσει ὅλο το χρέος της Μεγάλης Εκκλησίας, ἔτζη να γένη. Και αυτός το ἔστερξεν, με τέτοια συμφωνία, ὅτι πλέον να μην ρίξουν ζῦτι εις τον κόσμον⁴⁴...»

Ο Παπασυναδινός και ο πατέρας του Παπασίδερης (ιερείς και επισκοπικοί οφφικάλιοι, προεστοί κοινοτήτων και συντεχνιών), καθώς και οι ἄλλοι εκκλησιαστικοί και πρῶχοντες κοινοτήτων και ενοριῶν που συναντούμε στις σελίδες αυτού του χρονικού, ήταν ἄνθρωποι που δαπανούσαν χρήματα για να υποδεχθούν με τιμές τους «φιλοξενουμένους» τους, οι οποίοι ήταν συνήθως υψηλόβαθμοι οθωμανοί αξιωματούχοι, εκκλησιαστικοί και λαϊκοί ἄρχοντες και ισχυροί Μουσουλμάνοι αγιάνηδες. Ως αντιστάθμισμα, συσσώρευαν ἕνα «κοινωνικό κεφάλαιο» και αναπαρήγαγαν συνεχῶς τη θέση επιρροής που κατείχαν στα τοπικά κέντρα πολιτικών αποφάσεων. Η συμμετοχή στην κοινωνική ζωή απαι-

39. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ι., σελ. 103.

40. Πέννας Πέτρος, ὄ.π. σελ.37, Paolo Odorico ὄπ. παρ. σελ. 90.

41. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ.Ι., σελ. 103.

42. Καφταντζής Γ., ὄ.π. σελ.26 και 81, Paolo Odorico ὄπ. παρ. σελ. 74.

43. Πέννας Πέτρος, ὄ.π. σελ.47, Paolo Odorico ὄπ. παρ. σελ. 96.

44. Πέννας Πέτρος, ὄ.π. σελ.67, Paolo Odorico ὄπ. παρ. σελ. 162.

τούσε χρήματα, αλλά ταυτόχρονα τα παρείχε⁴⁵.

III. Επιβολή εκκλησιαστικών ποινών σε κληρικούς

A. Η καθαίρεση

Με την επιβολή της ποινής αυτής αποβάλλεται η ιδιότητα του κληρικού και ο καταδικασμένος επανέρχεται στην τάξη των μελών της εκκλησίας, στην οποία ανήκε πριν από τη χειροτονία του, δηλαδή ξαναγίνεται είτε λαϊκός είτε μοναχός. Η αποβολή της ιδιότητας του κληρικού συνεπάγεται την απώλεια κάθε εξουσίας που πηγάζει από αυτή την ιδιότητα, Αν ωστόσο ο καθηρημένος ασκήσει μια από τις αρμοδιότητες που είχε προηγουμένως η σχετική πράξη είναι ανίσχυρη⁴⁶.

Ο Παπασυναδινός αναφέρει εξ αιτίας κάποιας συκοφαντίας ότι δεν πληρώνει την ανάλογη εισφορά προς την πόλη: *«...με έκραξαν εις την σύνοδον και με έκριναν... αυτοί δεν με επίστευσαν, μόνο με έκαμαν αναφοράν και με αφώρησαν και με αναθεμάτισαν και με άργησαν έως να έλθει η τελεία μου καθαίρεση. Και δεν με εσυγχώρησαν έως ου με επήραν βφ...άσπρα⁴⁷».*

B. Αργία

Με την επιβολή της ποινής αυτής δεν στερείται ο κληρικός την ιδιότητά του, ούτε τις εξουσίες που απορρέουν από αυτήν, αλλά του απαγορεύεται η άσκησή τους για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα – όσο διαρκεί η ποινή. Η συνέπεια είναι ότι, αν ο κληρικός παρά την απαγόρευση, ασκήσει με οποιοδήποτε τρόπο την ιερατική του εξουσία, οι μεν πράξεις του να είναι έγκυρες, αλλά η συμπεριφορά του να συνεπάγεται την επιβολή νέας ποινής – εκτός βέβαια αν προβάλλεται λόγος που να αίρει τον άδικο χαρακτήρα ή τον καταλογισμό της πράξης⁴⁸.

Με την ποινή της αργίας τιμωρήθηκε και ο Παπασυναδινός το έτος 1638: *«...και παρευθύς κράζει όλους τους κληρικούς, ιερείς και όλους τους χριστιανούς και κάμη σύνοδον. Τέλος πάντων έβαλεν το ωμόφωρόν του και με αφώρησεν και με αναθεμάτησαν οι πάντες και με άργη-*

45. Paolo Odorico, οπ. παρ., σελ. 518.

46. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ.ΙΑ΄σελ. 113.

47. Paolo Odorico, οπ.παρ., σελ. 374,375. Σε ένα αυτοκρατορικό φιρμάνι του 1696 (Ι.Βασδραβέλλης,οπ.παρ.,σελ.20 :Κ 20, 145-146) Διαβάζουμε : «όταν ο ρηθείς μητροπολίτης θα παύει κατά τα έθμιά των ή θα διορίζει τους εις την Μητρόπολίν του υπαγομένους ιερείς, μοναχούς και επισκόπους, ουδείς να επεμβαίνει εις τούτο.... Ουδείς να επεμβαίνει εάν ο μητροπολίτης ούτος ήθελε κατά τα έθμιά των τιμωρήσει ιερείς τινάς και μοναχούς...». Καφταντζής Γ.οπ.παρ., σελ.68.

48. Αναστασίου Ι., όπως παρ., σελ.626.

σεν και από τα εισοδήματα και οφφίκιον και από τα πάντα όλα ησπεριμένον....και έκαμα Αργός ημέρες μθ έως ου με επήραν ζχ και τότε με εσυγχώρεσαν⁴⁹».

Γ. Η Έκπτωση από το θρόνο

Είναι αυτονόητο ότι η ποινή αυτή απειλείται μόνο εναντίον μητροπολιτών. Ο καταδικασμένος σε έκπτωση αρχιερέας διατηρεί την αρχιεροσύνη του και την τελετουργική του εξουσία, αλλά αποβάλλει την διοικητική.

Στη Χρονογραφία του Παπασυναδινού διαβάζουμε ότι στα 1602 απομακρύνθηκε από τον μητροπολιτικό θρόνο των Σερρών ο αρχιερέυς κυρ Θεοφάνης «...και δια να μην αφήση ο Αμαριανός ο Σκενοφύλακας τους ιερείς να ειπάν να θάψουν του Γιάνου του Σουρτζή τη μητέρα, έκαμαν καμπόσω τζηφά⁵⁰ και εις τούτο επροξενήθειν σκάνδαλον. Και εύγαλαν αυτόν εκ τον θρόνον και εγίνην Παλαιών Πατρών⁵¹...».

Στη συνέχεια μας περιγράφει την έκπτωση από τον πατριαρχικό θρόνο, τη σύλληψη και το τραγικό τέλος του Πατριάρχη Κύριλλου του Λούκαρη : «εκάθησεν ο εκ Βερροιάς Κύριλλος πατριάρχης παρανόμος, με βοήθεια Μπαριάμ πασιά και με ορισιόν του βασιλέως και επνιξεν τον γέροντα τον πατριάρχη τον Κύριλλον και τον έρειξεν μέσα εις την θάλασσαν⁵²...».

Δ. Η αναγκαστική μετάθεση

Η ποινή αυτή μπορεί να επιβληθεί τόσο σε μοναχούς, όσο και σε κληρικούς και ειδικότερα σε εφημερίους.

Ο Παπασυναδινός γράφει για κάποιο ιερέα από την Κωνσταντινούπολη που αναγκαστικά άφησε την οικογένειά του και ήρθε στα Σέρρας «...από κεφηλίγια και από κάποια σκάνδαλα της Μεγάλης Εκκλησίας⁵³».

Επίσης αναφέρει για την απομάκρυνση από τους θρόνους τους, την εξορία τριών αρχιερέων : «εξόρησεν ο εκ Βερροιάς Κύριλλος αδίκος και παραλόγος τον κυρ Δανιήλ των Σερρών και τον κυρ Παρθένιον των Ιωαννίνων και τον κυρ Ιωαννήμιον τον Βερροιάς⁵⁴».

Ε. Η Μομφή

49. Paolo Odorico, οπ. παρ., σελ. 374.

50. Τζηφάς (λέξη τουρκική) = κακό, καταπίεση, Paolo Odorico, οπ. παρ., σελ. 333.

51. Πέννας Πέτρος, οπ. παρ., σελ. 28, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 70.

52. Paolo Odorico, οπ. παρ., σελ. 132.

53. Paolo Odorico, οπ. παρ., σελ. 118.

54. Paolo Odorico, οπ. παρ., σελ. 152.

Η μομφή είναι ποινή που επιβάλλεται μόνο σε αρχιερείς. Στη Χρονογραφία του Παπασυναδινού διαβάζουμε ότι ορισμένοι ιερείς των Σερρών με αναφορά τους παραπονέθηκαν στον Πατριάρχη για την πλεονεξία του μητροπολίτη Σερρών Δαμασκηνού. Και «με πατριαρχικά γράμματα έκαμαν αυτόν ότι πλέον να απέχη από την πλεονεξίαν⁵⁵...»

ΣΤ. Χρηματική ποινή

Πολύ συνηθισμένη ήταν η επιβολή χρηματικής ποινής στους κληρικούς. Ο ίδιος ο Παπασυναδινός κατέβαλε μεγάλα ποσά πολλές φορές ως ποινή⁵⁶.

Το φαινόμενο αυτό δικαιολογείται εν μέρει από την οικονομική δυσπραγία της εκκλησίας κατά την εποχή εκείνη.

Ζ. Αφορισμός

Η συνηθέστερη ποινή που αφορά σ' όλα τα μέλη της Εκκλησίας είναι ο αφορισμός. Ο όρος όμως αυτός δεν έχει πάντα το ίδιο περιεχόμενο. Από τη μια σημαίνει τον αποκλεισμό από τις ιερές τελετές και κυρίως, τη στέρηση της θείας κοινωνίας, οπότε φέρει τον ειδικότερο χαρακτηρισμό «μικρός αφορισμός», και από την άλλη σημαίνει την ολοκληρωτική αποκοπή από το σώμα της εκκλησίας και την αποβολή της ιδιότητας του μέλους της. Με τη δεύτερη αυτή σημασία ονομάζεται «μεγάλος αφορισμός» ή «ανάθεμα».

Και των δύο μορφών αφορισμού η εμφάνιση ανάγεται στον πρώτο αιώνα του βίου της εκκλησίας και οφείλεται σε λόγους τόσο κοινωνιολογικούς όσο και εκκλησιαστικούς. Αλλά ενώ η επιβολή του αναθέματος είναι καθαρή άσκηση της δικαστικής εξουσίας της εκκλησίας, η επιβολή του μικρού αφορισμού συνδέθηκε με το μυστήριο της εξομολογήσεως ή της μετανοίας, χωρίς βέβαια να αποξενωθεί εννοιολογικά με το γενικότερο έργο των δικαιοδοτικών οργάνων της εκκλησίας⁵⁷.

Τον πρώτο καιρό ο αφορισμός ήταν αόριστης διάρκειας και έληγε με την ειλικρινή μετάνοια του τιμωρημένου. Από τον τέταρτο αιώνα και ύστερα όμως η κανονική νομοθεσία (ιδίως οι κανόνες των πατέρων) άρχισαν να δημιουργούν πιο συγκεκριμένα πλαίσια για την επιμέτρηση της ποινής αυτής. Η ποινή έληγε, αν μεν ήταν αόριστης διάρκειας, με τη διαπίστωση της πραγματικής μετάνοιας του πιστού, κι αν ήταν συγκεκριμένης διάρκειας, με την πάροδο του ορισμένου χρόνου (πάλι βέβαια και σ'αυτή την περίπτωση με την προϋπόθεση της ειλικρινούς

55. Paolo Odorico, οπ. παρ., σελ. 110.

56. Πέννας Πέτρος, οπ. παρ., σελ. 30, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 110.

57. Τρωϊάννος Σπ., οπ. παρ. σελ. 417.

μετάνοιας⁵⁸). Αν διαπιστωθεί η βελτίωση που επιδιώκεται με την επιβολή της ποινής, είναι δυνατή ακόμα και η σύντμηση του προκαθορισμένου χρόνου. Αρμόδιος για την άρση της ποινής είναι αυτός που την επέβαλε ή ο διάδοχός του στο εκκλησιαστικό λειτούργημα ή ακόμα και η προϊσταμένη του εκκλησιαστική αρχή.

Για την ειδικότερη νομική φύση αυτής της αρμοδιότητας του επισκόπου, δηλαδή της απαγγελίας αφορισμού ανεξάρτητα από την εξομολόγηση, δεν μπορεί να υπάρξει αμφιβολία ότι πρόκειται για την άσκηση δικαστικής αρμοδιότητας. Πολλές αντιρρήσεις, αντίθετα διατυπώθηκαν -κυρίως από εκκλησιαστικής πλευράς- για την ιδιότητα του «πνευματικού» ως δικαστή. Τελικά έχει επικρατήσει η άποψη που δέχεται αυτή την ιδιότητα, μια και ο χαρακτήρας του αφορισμού ως ποινής, στις κανονικές πηγές βρίσκεται πέρα από κάθε αμφιβολία⁵⁹.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο αφορισμός μπορεί να επιβληθεί από την εκκλησία και μετά το θάνατο του μέλους της, οπότε η σημασία του μέτρου εντοπίζεται πιο πολύ στην πανηγυρική και επίσημη αποδοκιμασία της αιρετικής διδασκαλίας που αποτέλεσε την αιτία για την επιβολή της ποινής. Ο μεγάλος αφορισμός ή ανάθεμα συνεπάγεται τη διακοπή κάθε νομικού δεσμού του αφορισμένου με την εκκλησία, με όλες τις ειδικότερες συνέπειες που απορρέουν από την απώλεια της ιδιότητας του μέλους της. Η ποινή είναι δυνατόν να ανακληθεί οποτεδήποτε από το όργανο που την επέβαλε, αν αυτό διαπιστώσει ότι έχει στο μεταξύ εκλείψει η αιτία της επιβολής της. Στην περίπτωση αυτή ο τώως αφορισμένος ξαναγίνεται μέλος της εκκλησίας, χωρίς να απαιτείται επανάληψη του βαπτίσματος⁶⁰.

Στην χρονογραφία του Παπασυναδινού πολύ συχνά συναντούμε τη λέξη αφορισμός, αφορισμένος και ανάθεμα. Η χρήση της ποινής αυτής σε κληρικούς και λαϊκούς ήταν πολύ συνηθισμένη και είχε μεγάλη βαρύτητα στη συνείδηση των υπόδουλων χριστιανών της εποχής εκείνης.

Ο ίδιος ο Παπασυναδινός δέχτηκε τρεις φορές αφορισμό, εκτός από τις άλλες ποινές, εκπτώσεις, αργίες και καθαιρέσεις που υπέστη. «... με έκαμαν αναφωράν και με αφώρησαν και με αναθεμάτησαν και με άργησαν⁶¹...» γράφει στα 1630.

Και στα 1638 πάλι «... έβαλεν το ωμόφωρόν του και με αφώρησεν και με αναθεμάτησαν οι πάντες και με άργησεν και από τα ησοδήματα και οφφίκιον και από τα πάντα όλα ηστερημένον⁶²...».

58. Τρωϊάννος Σπ., οπ. παρ. σελ. 418.

59. Τρωϊάννος Σπ., όπ. παρ. σελ. 419.

60. Τρωϊάννος Σπ., όπ. παρ. σελ. 421.

61. Πέννας Πέτρος, οπ. παρ. σελ. 46., Paolo Odorico, οπ.παρ., σελ. 110.

62. Paolo Odorico, οπ. παρ., σελ. 140.

Και τέλος στα 1639 «...με εκάθησαν τελείως και με αναθεμάτησαν όλοι...και από την εκκλησίαν έξω με εύγαλαν και την ενορίαν μου επήραν και με αφώρησαν⁶³...». Και οι τρεις περιπτώσεις αφορισμού του επεβλήθησαν εξ αιτίας συμπεριφοράς του μη αρεστής στον μητροπολίτη Σερρών, απέναντι στον οποίο δεν τρέφει πάντοτε σεβασμό ο ιερέας.. Η διάρκεια του αφορισμού ήταν σύντομη και συνήθως ανακαλούνταν με τη δήλωση μετάνοιας-νομιμοφροσύνης του Παπασυναδινού στον Αρχιερέα και βέβαια την πληρωμή μεγάλης χρηματικής ποινής: «και δε με εσυγχώρησαν έως όπου έβαλα τα πάντα μου όλα αμανάτι και έδωσα μη χιλιάδες και τα έβαλα ομπρός εις την εικόνα του Χριστού⁶⁴...».

IV. Η εξουσία του Κλήρου για απονομή δικαιοσύνης στους υπόδουλους Έλληνες

Μετά την πτώση της Βασιλεύουσας ο Οθωμανός κυρίαρχος αναγνώρισε τον Πατριάρχη της Κωνσταντινουπόλεως όχι μόνο ως θρησκευτικό αρχηγό αλλά ταυτόχρονα σαν κορυφή μιας περιορισμένης δικαστικής ιεραρχίας επί των υποδούλων Ελλήνων, που την αποτελούσε ο υποδεέστερος κλήρος και οι προεστοί. Ειδικότερα τα παραχωρηθέντα με τους σουλτανικούς ορισμούς προνόμια, χορηγούσαν στον πατριάρχη και τα εκκλησιαστικά δικαστήρια δικαστική εξουσία. Η εξουσία αυτή αφορούσε υποθέσεις οικογενειακού δικαίου, κυρίως αυτές που ανάγονταν στη σύσταση και λύση του γάμου μεταξύ των χριστιανών. Μπορούσαν ακόμα οι εκκλησιαστικές αρχές να επιλαμβάνονται της λύσεως διαφορών που αναφύονταν από την κληρονομική εκ διαθήκης διαδοχή. Επίσης είχαν δικαιοδοσία και στις διαφορές του κλήρου. Η εκδίκαση των υπολοίπων πολιτικών διαφορών όπως και των αξιοποιώνων πράξεων είχε υπαχθεί στη δικαιοδοσία του κατακτητή. Επίσης είχε επιτραπεί στους υπόδουλους να προσφεύγουν ελεύθερα σε διαιτησία με Έλληνες διαιτητές. Οι διαιτητικές αποφάσεις των τελευταίων στηριζόνταν αποκλειστικά στα τοπικά τους έθιμα⁶⁵.

Κατά κανόνα οι υπόδουλοι Έλληνες απέφευγαν την προσφυγή στα οθωμανικά δικαστήρια όχι μόνο από απέχθεια προς τον δυνάστη τους, αλλά και γιατί πέρα από την υποχρέωσή τους να πληρώνουν δέκα τοις εκατό για κάθε υπόθεση, τους φόβιζε το γεγονός ότι με την αφορμή της δίκης κινδύνευε γενικότερα η περιορισιακή τους κατάσταση από τη βουλιμία των οργάνων του κυριάρχου.

63. Paolo Odorico, οπ. παρ., σελ. 150.

64. Paolo Odorico, οπ. παρ., σελ. 150.

65. Πανταζόπουλος Ν., Ρωμαϊκόν Δίκαιον, τ. Γ', 1979, Θεσ/νίκη, σελ. 261.

Παρ' όλα αυτά επειδή τα οθωμανικά δικαστήρια ήταν πάντοτε τα επικρατέστερα, σ' αυτά πολλές φορές προσέφευγαν οι δυσαρεστημένοι από τις αποφάσεις των Ελλήνων κριτών, για να επιτύχουν ευνοϊκή απόφαση που να ικανοποιεί τα συμφέροντά τους.

Οι ελληνικές εκκλησιαστικές και αργότερα κοινοτικές αρχές αντέδρασαν δραστήρια για την επιβίωση και διάσωση του πατρίου δικαίου. Κανονικές διατάξεις των εκκλησιαστικών αρχών απαγόρευαν στους χριστιανούς να προσφεύγουν στα «εξωτερικά κριτήρια», όπως αποκαλούσαν τα οθωμανικά δικαστήρια. Τους προέτρεπαν να καταφεύγουν στις εκκλησιαστικές αρχές για την επίλυση των διαφορών τους *«κατά τους εκκλησιαστικούς και χριστιανικούς νόμους, ωσάν αληθινοί και ευσεβείς χριστιανοί, και όχι εξωτερικώς και αλλοτριόπως»*. Τους απειθύντες και μη συμμορφωνόμενους παραβάτες απειλούσαν με την ποινή του αφορισμού που ασκούσε ιδιαίτερη επίδραση στους χριστιανούς⁶⁶.

Συγκεκριμένα η προσπάθεια του κλήρου έτεινε, με το επιχείρημα της *«κατά τεκμήριον αρμοδιότητος»*, να επεκτείνει τη δικαιοδοσία του για την εκδίκαση όλων των ιδιωτικών διαφορών που αναφύονταν μεταξύ χριστιανών. Για την επίλυση των διαφορών αυτών, που αφορούσαν θέματα όχι μόνο οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου αλλά και του υπόλοιπου αστικού δικαίου, τα εκκλησιαστικά δικαστήρια δεν ήταν διόλου απaráσκευα ή άπειρα. Ήδη, και κυρίως τους τελευταίους πριν από την Άλωση αιώνες, τα εκκλησιαστικά δικαστήρια εκτός από τις οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου υποθέσεις είχαν ενεργό ανάμιξη, και στην εκδίκαση διαφορών που αποκλειστικά αρμόδια έπρεπε να είναι τα πολιτικά δικαστήρια⁶⁷.

Την επεκτατική αυτή δραστηριότητα, στις διαφορές που δεν ανήκαν στην αποκλειστική του δικαιοδοσία, ο κλήρος την ασκούσε διαιτητικά. Τα πατριαρχικά και μητροπολιτικά δικαστήρια λειτουργούσαν μάλλον ως μηχανισμοί διαιτησίας μεταξύ των χριστιανών οι οποίοι, με δική τους πρωτοβουλία υποτάσσονταν στη δικαιοδοσία τους. Δεν πρέπει να υποτιμούμε το ιδεολογικό κύρος της εκκλησίας στους χριστιανικούς πληθυσμούς. Το «ποινικό σύστημα», βασισμένο μέχρι τον 18^ο αιώνα αποκλειστικώς στη συμβολική της ισχύ, ήταν εξαιρετικά αποτελεσματικό. Τα εκκλησιαστικά επιτίμια, ο εξωεκκλησιασμός, ο αφορισμός και τέλος, το ανάθεμα ήταν τα πιο αποτελεσματικά όπλα συμβολικού καταναγκασμού⁶⁸. Το σημαντικό μάλιστα είναι ότι όπως φαίνεται, είχε επιτύχει και την έμμεση αναγνώριση της εξουσίας του αυτής εκ μέρους

66. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΑ' σελ. 111.

67. Πανταζόπουλος Ν., ό.π. σελ 233.

68. Paolo Odorico, ό.π. σελ.500.

της οθωμανικής αρχής. Αυτό προκύπτει από διαφωτιστική περικοπή βερατίου του Λεοντίου Λαρίσης (1603) που αναφέρει: «εις συζεύξεις και διαζεύξεις και κρισολογίας, όταν δύο ραγιάδες συμβιβάζονται μεταξύ των οικιοθελώς ή δια του αρχιερέως, ή του επισκόπου των, και κατά την χρείαν όπως ποτέ απαιτεί το αίνι των, εάν ήθελε καθυποβληθώσιν εν ταις εκκλησίαις εις όρκον, ή δι αφορισμού παιδευθώσιν, οι καδίδες και ναίπηδες να μη εναντιώνονται ούτε να εισχωρώσιν εις τα τοιαύτα⁶⁹».

Ο Παπασυναδινός γράφει ότι ο πατέρας του παπα-Σίδερης «του Παπανικόλα την θυγατέρα την εχώρησεν από τον άνδρα οπού ήχεν, διότι ήτον πέντε βαθμόν (συγγενείς πέμπτου βαθμού δηλαδή πρωτοξάδελφια), εις χωρίον Σιαβίακον⁷⁰».

Υπήρχαν όμως περιπτώσεις αξιοποιώνων πράξεων που η δικαιοδοσία των υποδούλων δεν ήταν ικανή να τις συμπεριλάβει. Αυτό συνέβαινε κυρίως για ορισμένα εγκλήματα που ο τυχόν μη κολασμός τους από τον κατακτητή έθιγε καίρια την κρατική του κυριαρχία ή και γενικότερα ζωτικά οικονομικά συμφέροντα του τουρκικού δημοσίου. Το αξιοσημείωτο μάλιστα είναι ότι σε τέτοιες περιπτώσεις η επέμβαση των οθωμανικών αρχών ήταν αυτεπάγγελτη, παρά το ότι σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας δέσποζε απόλυτα η αρχή της διώξεως των αξιοποιώνων πράξεων μόνο ύστερα από έγκληση του παθόντος.

Έτσι λοιπόν οι αρχές του κατακτητή διατήρησαν την αποκλειστική τους εξουσία για την εκδίκηση του εγκλήματος της ανθρωποκτονίας και την επιβολή ποινών κατά των φονέων. Σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας ποτέ δεν επέτρεψαν ούτε και ανέχθηκαν το δικαίωμά τους αυτό να ενασκηθεί από τους υποδούλους. Οι ελληνικές όμως εκκλησιαστικές και κοινοτικές αρχές παρ' όλο που δεν είχαν καμιά δικαιοδοσία, δεν έμεναν απαθείς αν συνέβαινε ανθρωποκτονία στα όρια της περιφέρειάς τους. Αντίθετα κινούμενες από την ανάγκη των πραγμάτων, διαδραμάτιζαν ένα ρόλο ενεργό, που σε πολλές περιπτώσεις εξουδετέρωνε απόλυτα την ανάμιξη του κυριάρχου. Και αυτό, γιατί, για να επιληφθούν οι αρχές του κυριάρχου της διώξεως του εγκλήματος της ανθρωποκτονίας, χρειαζόταν έγκληση των κληρονόμων του φονευθέντος, οι οποίοι μπορούσαν όμως και να παραιτηθούν από το δικαίωμα της εκδικήσεως συμβιβάζομενοι χρηματικά. Έτσι λοιπόν οι εκκλησιαστικές και κοινοτικές αρχές πολύ δραστήρια κινούνταν για να επιτύχουν χρηματικό συμβιβασμό μεταξύ δράστου και συγγενούς του θύματος, ώστε να αποφευχθεί η επέμβαση των αρχών του κατακτητή, που θα είχε ολέθριες συνέπειες για

69. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΑ' σελ. 111.

70. Paolo Odorico, ό.π. σελ. 124.

τα εξασθενημένα οικονομικά των υποδούλων. Γιατί στην περίπτωση που ο δράστης της ανθρωποκτονίας δεν είχε περιουσία ή αυτή δεν ήταν επαρκής, την αποζημίωση του παθόντος έπρεπε να την καταβάλλουν οι συγγενείς του εγκληματία ή αν δεν είχε συγγενείς, οι κάτοικοι της ίδιας συνοικίας ή του χωριού, γιατί όλοι αυτοί ήταν συλλογικά υποχρεωμένοι για την καταβολή της αποζημιώσεως. Ακόμη και στην περίπτωση που ο δράστης ήταν άγνωστος, για την καταβολή της αποζημιώσεως του παθόντος ήταν υποχρεωμένοι οι κάτοικοι των χωριών όπου είχε τελεστεί η ανθρωποκτονία και είχε βρεθεί το πτώμα του φονευθέντος⁷¹.

Ο Παπασυναδινός διηγείται ότι ο πατέρας του ο παπαΣίδερης στο χωριό όπου κατοικούσε : *«και αν γίνονταν ή κανυγάζ⁷² ή αίμα⁷³, αυτός να κάμη παντίον τρόπον άλλον να πιάση με το καλόν και άλλον με καθοδιγίαν και με πολλές τέχνες να τους σκεπάσει να μην παραδοθούν εις αβάνηδες και να μην γλωπιστούν⁷⁴ και χαλαστούν⁷⁵»*.

Και βέβαια οι δικαζόμενοι υπόδουλοι από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια είχαν την πεποίθηση ότι παρίσταντο ενώπιον κανονικών δικαστηρίων και όχι απλώς ενώπιον διαιτητών ή συμβιβαστών.

Οι αποφάσεις των Ελλήνων κριτών είχαν το μειονέκτημα του ανεκτέλεστου. Οι εκκλησιαστικές αρχές σαν μέσο εξαναγκασμού για να καταστήσουν εκτελεστές τις αποφάσεις τους χρησιμοποιούσαν με πολύ επιτυχία την απειλή του αφορισμού που είχε μεγάλη επίδραση στους χριστιανούς. Για το χριστιανό «ραγιά» η στέρηση της αιώνιας ζωής ήταν μεγαλύτερο δυστύχημα από τον ίδιο τον θάνατο. Διότι ενώ ο θάνατος του εξασφάλιζε την απαλλαγή από τα δεινά της επίγειας, ο αφορισμός του στερούσε την παρηγοριά της επουράνιας ζωής⁷⁶.

V. Το Άγιο Όρος και η οικονομική του κατάσταση

Ο Παπασυναδινός μας περιγράφει για μια επίσκεψη του ιδίου με άλλους δέκα ιερείς στο Άγιο Όρος «χάριν προσκυνήσεως». Το Άγιο Όρος υπήρξε το μεγαλύτερο και σημαντικότερο ορθόδοξο μοναστικό κέντρο κατά την τουρκοκρατία. Ήταν αυτόνομη και αυτοδιοίκητη μοναστική πολιτεία με διοικητικό σώμα αποτελούμενο από τους ηγουμένους των μονών. Τον καιρό της τουρκοκρατίας υπήρχαν 20 μονές από τις οποίες ο Παπασυναδινός επισκέφθηκε τις εξής εννέα: 1) το Χελαντάρι

71. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΑ' σελ. 113.

72. Από την τουρκική λέξη γαβγά = λογοτριβή, φιλονικία, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 369.

73. αίμα = τραυματισμός, αιματοχυσία, φόνος, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 369.

74. να γλωπιστούν = καταγγελλθούν, διαβληθούν, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 381

75. Paolo Odorico ό.π. σελ. 122.

76. Πανταζόπουλος Ν., ό.π. σελ. 237.

(Χιλανδαρίου) που ήταν σέρβικο, 2) Συγμένου (Εσφιγμένου), 3) Βατοπεδίου, 4) Παντοκράτορα, 5) Σταυρονικήτα, 6) Ιβήρων, 7) Μεγίστης Λαύρας, 8) Κουτλουμουσίου και 9) Σγουράφου (Ζωγράφου)⁷⁷.

Οι μονές του Όρους ήταν σταυροπηγιακές, δηλαδή υπάγονταν στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Μετά το 1600 το Όρος διοικούσε αριστοκρατικά «Σύναξη» από τρεις ως πέντε Γέροντες ή Επιστάτες, ικανούς μοναχούς διορισμένους από τα τρία μεγαλύτερα μοναστήρια για ένα ή περισσότερα χρόνια.

Τα έσοδα των μονών δεν προέρχονταν μόνο από τον τόπο τους, αλλά και από αφιερωμένα σ'αυτές κτήματα που βρίσκονταν σε διάφορες χώρες, από δωρεές ηγεμόνων και από εράνους ή «ζητείες» που διενεργούσαν σε περιοχές όπου υπήρχαν ορθόδοξοι πληθυσμοί⁷⁸.

Ολόκληρη η χερσόνησος ανήκε στα μοναστήρια και κανείς λαϊκός δεν μπορούσε να αποκτήσει ιδιοκτησία σ' αυτή. Τα δάση του Όρους απέδιδαν σημαντικά χρηματικά ποσά από τη συστηματική υλοτομία για ξυλεία οικοδομών, για ναυπηγική, για δαδί και κάρβουνα. Η γεωργία υπήρξε επίσης πηγή εισοδημάτων για τις μονές. Οι μοναχοί καλλιεργούσαν 2.000 στρέμματα αμπέλια, λαχανόκηπους και καρποφόρα δένδρα. Προσόδους απέδιδαν και τα κοπάδια προβάτων και κατσικιών. Εισοδήματα είχε ακόμα το Όρος από τα μετόχια της Χαλκιδικής. Στην αντικρινή χερσόνησο της Σιθωνίας τα 7/10 ή τα 8/10 της γης ανήκαν σ'αυτό. Πολλά μετόχια του Όρους υπήρχαν επίσης στην Κασσάνδρα, στην Καλαμαριά και στη Θάσο, όπου καλλιεργούσαν ελαιόδενδρα⁷⁹.

Παρ' όλα αυτά τα εισοδήματα, η οικονομική κατάσταση των μοναστηριών δεν ήταν ανθηρή στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας και οι Αγιορείτες σε ορισμένες περιπτώσεις αντιμετώπισαν ακόμη και τον κίνδυνο του αφανισμού από το οικονομικό αδιέξοδο. Αιτία της κακής αυτής κατάστασης ήταν κυρίως οι πολλαπλές οικονομικές συμφορές που ο κατακτητής προκάλεσε με τις αλλεπάλληλες κατασχέσεις της μοναστηριακής περιουσίας. Από την εποχή του Μεχμέτ Β' (1451-1481) αναγνωρίστηκαν τα δικαιώματα των μονών πάνω στη μεγάλη κτηματική τους περιουσία. Για να ισχύσουν όμως τα δικαιώματα αυτά, οι μοναχοί συμφώνησαν να εξαγοράσουν τα κτήματα που είχαν κατασχεθεί και υποχρεώθηκαν ακόμα να πληρώνουν ετήσιο χαράτσι (10.000 φλουριά) και το δέκατο της παραγωγής των μετοχίων⁸⁰.

Επίσης το 1525 δημιουργήθηκε ένα στρατιωτικό σώμα από γενιτάρους για την ασφάλεια του Όρους για τη συντήρηση του οποίου οι

77. Πέννας Π., οπ. παρ., σελ. 42, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 104.

78. Αναστασίου Ι. οπ. παρ. σελ. 626.

79. Αναστασίου Ι. οπ.παρ. σελ. 626.

80. Αναστασίου Ι., οπ. παρ., σελ. 625-626.

Αγιορείτες υποχρεώθηκαν να πληρώνουν 200.000 άσπρα το χρόνο⁸¹.

Το 1600 οι Αγιορείτες έπρεπε να πληρώνουν 700.000 άσπρα το χρόνο για έκτακτους φόρους και τόκους χρημάτων που είχαν δανεισθεί. Η μεγάλη αυτή οικονομική επιβάρυνση έφερε τον τόπο σε μεγάλη φτώχεια και αδυναμία πληρωμής και τα μικρότερα μοναστήρια δεν μπορούσαν να πληρώσουν το ανάλογο μερίδιό τους ή δυστροπούσαν. Τότε κανονίστηκε το κάθε μοναστήρι να τακτοποιεί μόνο του τους λογαριασμούς του και έτσι όσα μοναστήρια δεν μπορούσαν να πληρώνουν έπεσαν σε μαρασμό⁸². Ο Παπασυναδινός αναφέρει ότι ήταν πολύ φτωχά τα μοναστήρια του Εσφιγμένου και του Ζωγράφου κατά την εποχή της επίσκεψής τους⁸³.

Οι πολλοί φόροι, τα έκτακτα δοσίματα, τα πεσκέσια, τα έξοδα συντηρήσεως των μοναχών και των κτιρίων, οι διάφορες ατυχίες που συνέβαιναν στο Όρος, συντελούσαν ώστε τα έξοδα να είναι πάντοτε μεγάλα και για να τα αντιμετωπίζουν οι μονές αναγκάζονταν να χρεώνονται. Τα μεγάλα χρέη βάραιναν καθένα από τα μοναστήρια και το κοινό ταμείο της Ιεράς Συνάξεως. Επειδή δεν είχαν διαθέσιμα χρήματα, αναγκάζονταν να δανειζονται από Τούρκους και Εβραίους τοκογλύφους με μεγάλα επιτόκια και ανατοκισμούς, έτσι ώστε τελικά τα κεφάλαια έμεναν ανεξόφλητα και με τον καιρό διπλασιάζονταν. Ο Παπασυναδινός σημειώνει ότι το Βατοπέδι *«είναι πολλά τρανώ μοναστήρι αμμή είναι χρεομένω...⁸⁴»*. Τα χρέη αυτά καταπίεζαν σαν βραχνάς τους μοναχούς, η ζωή των οποίων συχνά γινόταν μαρτυρική, γιατί οι Τούρκοι για τις καθυστερήσεις των πληρωμών φυλάκιζαν μοναχούς και τους βασάνιζαν, έβαζαν νέα πρόστιμα και ερήμωναν τα μετόχια της Χαλκιδικής. Στις δύσκολες αυτές περιστάσεις έσπευδαν να τους βοηθήσουν το οικουμενικό πατριαρχείο, οι εφοροεπίτροποι της Θεσσαλονίκης και της Κωνσταντινουπόλεως, αφιερωτές και δωρητές και οι ηγεμόνες των παραδουνάβιων ηγεμονιών⁸⁵.

Στη Χρονογραφία του Παπασυναδινού διαβάζουμε ότι ο ηγεμόνας της Μολδαβίας Βασίλειος Λούπουλ : *«έδιδεν πάσα χρόνω εις το βασίλειον το χαράτξη του Αγίου Όρους δια όλα τα μοναστήρια και τον εμνημόνεβαν...»*. Οι ίδιοι οι επισκέπτες έκαναν δωρεές στα μοναστήρια που επισκέφθηκαν: *«...εδώσαμεν εις πάσα μοναστήρι ως καθώς μας εκείταξαν και ως καθώς μας ήρχονταν επιθυμία και χαρά και ως καθώς εκάλαν ο τόπος και ο καιρός...»*. Και παρακάτω γράφει: *«επήγαμεν*

81. Αναστασίου Ι, οπ. παρ., σελ. 626.

82. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ι, σελ. 136.

83. Πέννας Π., οπ. παρ., σελ. 43 Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 104.

84. Πέννας Π., οπ. παρ., σελ. 43 Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 104.

85. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ι, σελ. 136.

εις τον Σταυρονικήτα και αυτού μας εδιάλεξαν τα άσπρα οπού τους εδώσαμεν...».

Το 1661 με ομόγνωμη απόφαση αναγκάσθηκαν οι Αγιορείτες να πουλήσουν τα κελιά των Καρυών για να εξοφλήσουν το «υπέρογκον και ανυπόφορον χρέος⁸⁶».

Ο Παπασυναδινός αναφέρει ότι ο παπα Αλεξανδρής του Καργούδι «επήγεν εις το Άγιον Όρος και αγόρασεν κελί και εκεί ανεπαύθειν εν Κυρίω⁸⁷...».

Την εποχή της Τουρκοκρατίας πολλοί κληρικοί και λαϊκοί πήγαιναν στο Άγιον Όρος, όπου έβρισκαν δωρεάν φιλοξενία, προσκυνούσαν τα άγια λείψανα, παρακολουθούσαν τις ιεροτελεστίες, άκουγαν τη διδασχή και γύριζαν αναγεννημένοι και στερεωμένοι στην πίστη τους.

ΕΞΙΣΛΑΜΙΣΜΟΙ

Α. Μαζικοί και ατομικοί εξισλαμισμοί

Σύμφωνα με τις βασικές αρχές της διδασκαλίας του Ισλάμ ο κόσμος χωρίζεται σε δύο απόλυτα διαφορετικά τμήματα, τον ισλαμικό κόσμο «dar-al-islam» και το μη μουσουλμανικό κόσμο «dar-al-harb», ο οποίος θεωρείται ως περιοχή πολέμου, ως περιοχή που δεν έχει μεταστραφεί ακόμη στο Ισλάμ. Οι κάτοικοι του dar-al-harb με τη σειρά τους χωρίζονται σε δύο κατηγορίες, τους Χριστιανούς και τους Ιουδαίους, που πιστεύουν τις «ahl-al-kit ab» και τους πολυθεϊστές kiafir. Για τους «άπιστους» πολυθεϊστές δεν υπάρχει κατά την ισλαμική άποψη άλλη λύση παρά μεταστροφή στο Ισλάμ ή θάνατος⁸⁸.

Κάτω από ορισμένες συνθήκες, ύστερα από παράδοση και πληρωμή ενός ειδικού κεφαλικού φόρου, οι Ιουδαίοι και οι Χριστιανοί γίνονταν ανεκτοί στις κατειλημμένες περιοχές σύμφωνα με την παραδοσιακή άποψη του προφήτη Μωάμεθ ότι ο Ιουδαϊσμός και ο Χριστιανισμός είναι διεστραμμένες ερμηνείες της παλιάς και μόνης θρησκείας αποκάλυψης, της θρησκείας του Αβραάμ. Σε περίπτωση βίαιας κατάληψης όμως, η ισλαμική αντίληψη περί δικαίου δειχνόταν ανελέητη και απέναντι στους χριστιανικούς και ιουδαϊκούς πληθυσμούς. Θεωρητικά λοιπόν σύμφωνα με το μουσουλμανικό δίκαιο δεν υπήρχε καταπίεση των χριστιανών υποδούλων, ούτε βέβαια μεταστροφή τους, αλλά εφόσον οι μουσουλμάνοι ήταν απόλυτα κύριοι και οι χριστιανοί υποτελείς τους χωρίς δικαιώμα-

86. Καφαντζής Γ., οπ. παρ., σελ. 90.

87. Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 102.

88. Παυλίδης Ι., Σελίδες ιστορίας και θυσίας Πόντου και Μικράς Ασίας, Θεσ/νίκη 1979, σελ. 82.

τα, απολάμβαναν κάποια μικρή ανοχή που αίρονταν ανά πάσα στιγμή⁸⁹.

Οι εξισλαμισμοί αποτέλεσαν κατά τους αιώνες της τουρκοκρατίας διαρκή αφαίμαξη του Ελληνισμού και σοβαρή απειλή εξαφάνισέως του. Οι αριθμοί-όταν υπάρχουν- και οι υπολογισμοί των ιστορικών-όταν είναι εφικτοί-δεν μπορούν να δώσουν το μέγεθος της συμφοράς. Για να την κατανοήσει κανείς, θα πρέπει να εισχωρήσει στην εποχή που η θρησκεία και η άσκηση της πίστεως αποτελούσαν το κύριο μέλημα του ανθρώπου. Την εποχή αυτή ακριβώς ο Έλληνας, στερημένος από τη δική του πολιτεία, είχε ως ταυτότητά του την ορθοδοξία. Θεωρητικά όπως παραπάνω αναφέρθηκε, ο βίαιος καθολικός εξισλαμισμός δεν ήταν επιβεβλημένος από τον ιερό νόμο του Ισλάμ, σύμφωνα με τον οποίο οι θρησκείες της βίβλου ήταν υπό ορισμένες προϋποθέσεις ανεκτές. Εξάλλου, ούτε από τις οθωμανικές αρχές επιδιώχθηκε καθολικός εξισλαμισμός των υποδούλων, επειδή θα είχε ως συνέπεια την ανατροπή του κοινωνικού και οικονομικού καθεστώτος, το οποίο όπως είναι γνωστό, στηριζόταν στην εκμετάλλευση των υποδούλων⁹⁰.

Στην πράξη όμως η κατάσταση ήταν διαφορετική. Η βία, η άμεση και έμμεση, και ο πειθαναγκασμός, αποτελούσαν μέρος αναπόσπαστο της ζωής του απροστάτευτου ραγιά. Οι επαχθείς φόροι, οι καταπιέσεις και οι αυθαιρεσίες των Τούρκων, ο προσηλυτιστικός ζήλος των φανατικών δερβίσηδων και οι εξευτελιστικοί όροι ζωής που επέβαλε ο κατακτητής στους υποδούλους, δημιουργώντας σ'αυτούς πλέγμα μειονεκτικότητας, αποτελούσαν την καθημερινή πραγματικότητα.

Το γεγονός ότι επέζησε ο Ελληνισμός, παρά τη φοβερή αυτή δοκιμασία, οφείλεται κατά κύριο λόγο στην αξιοθαύμαστη αντοχή των Ελλήνων και στην ικανότητά τους να υπερνικούν τις αντίξοες συνθήκες. Η ορθοδοξία ήταν γι αυτούς κάτι παραπάνω από θρησκευτικό δόγμα, ήταν το πνευματικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εκφραζόταν η εθνική τους συνείδηση, ολόκληρος ο κόσμος τους, που έκλεινε μέσα του το ένδοξο παρελθόν και τις ελπίδες απολυτρώσεως. Ωστόσο πολλοί Έλληνες εξαναγκάστηκαν λόγω της άμεσης ή έμμεσης βίας να απαρνηθούν το χριστιανισμό⁹¹.

Οι εξωμοσίες ελληνικών πληθυσμών είχαν αρχίσει πολύ πριν από την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως με την εδραίωση της Τουρκικής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία και με την προέλαση των Οθωμανών στη

89. Φωτιάδης Κ., Οι εξισλαμισμοί της Μ. Ασίας και οι Κρυστοχριστιανοί του Πόντου, Θεσ/νίκη 1988, σελ.100.

90. Παπαδόπουλος Άνθμος, Ο υπόδουλος Ελληνισμός της Ασιατικής Ελλάδος, Αθήνα 1919, σελ. 29-30.

91. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ι, σελ. 56.

χερσόνησο του Αίμου⁹². Βαρύτατο για τον Ελληνισμό πλήγμα, αποτέλεσε, ο ευρύτατος εξισλαμισμός-ακούσιος και βίαιος κυρίως, αλλά και εκούσιος σε πολλές περιπτώσεις- των μικρασιατικών πληθυσμών, φαινόμενο που συνεχίστηκε άλλωστε και σε όλη τη διάρκεια της μακροαίωσης τουρκοκρατίας.

Ως μια από τις σημαντικότερες αιτίες εξισλαμισμών μπορεί να θεωρηθεί η πεποιθήση των χριστιανών ότι ο Θεός τους εγκατέλειψε λόγω των αμαρτιών τους και ότι ευνοούσε πια τους οπαδούς του Ισλάμ. Η πεποιθήση αυτή δημιουργήθηκε από την εκκλησιαστική προέλαση των Τούρκων και τη ραγδαία εξάπλωση του Οθωμανικού κράτους. Γενικά, βίαια γεγονότα, όπως καταλήψεις περιοχών και αλώσεις σημαντικών πόλεων, επιδρούσαν στο ηθικό των κατοίκων και προκαλούσαν εξωμοσίες, οι οποίες όμως δεν είναι δυνατόν να χαρακτηριστούν ως εκούσιες, έστω κι αν παρουσιάζονται με τη μορφή αυτή. Είναι αυτονόητο ότι όσο μεγαλύτερες επιτυχίες σημείωναν οι Τούρκοι, τόσο μειωνόταν η αντίδραση πολλών χριστιανών προς τη νέα θρησκεία. Ο κλονισμός της πίστεώς τους έφθασε στο έπακρο με την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως. Πραγματικά, ο πρώτος μετά την Άλωση οικουμενικός πατριάρχης Γεννάδιος Σχολάριος αναφέρει «τους αφισταμένους οσημέραι της πίστεως πανταχού» και μιλάει απερίφραστα για την αθρόα προσέλευση λαϊκών και κληρικών στον ισλαμισμό, η οποία άλλωστε συνεχίστηκε και στους επόμενους αιώνες. Ωστόσο φαίνεται ότι κυρίως μετά την Άλωση έγιναν οι πιο πολλές εξωμοσίες είτε ομαδικές, είτε ατομικές, για τις οποίες όμως δεν έχουμε συγκεκριμένες μαρτυρίες⁹³.

Εκτός από τους παραπάνω παράγοντες που εξακολούθησαν να αποτελούν σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας τα αίτια μεγάλου πλήθους εξισλαμισμών, τόσο ατομικών, όσο και ομαδικών, ο κυριότερος λόγος των αθρόων εξωμοσιών υπήρξαν οι εξευτελιστικοί όροι διαβίωσης των χριστιανών υποδούλων στα πλαίσια του οθωμανικού κράτους. Ανάμεσα σ' αυτούς πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα η κοινωνική και οικονομική διαφοροποίηση μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων. Η επιθυμία ορισμένων εκπροσώπων της ηγέτιδος τάξεως του Βυζαντίου ή της αριστοκρατίας της γής⁹⁴ να διατηρήσουν την κοινωνική τους θέση στην οθωμανική κυριαρχία ή την έγγειο ιδιοκτησία, τους οδήγησε, ακόμα και μέλη των χριστιανικών αυτοκρατορικών οίκων και ανώτερους κληρικούς να προσέλθουν στη θρησκεία του κατακτητού. Η στάση του κλήρου στον αυξανόμενο εξισλαμισμό ήταν τέτοια ώστε ο απλός λαός

92. Βακαλόπουλος Α., Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ.2, Θεσ/νίκη 1961, σελ. 154.

93. Φωτιάδης Κ., οπ. παρ., σελ. 107.

94. Φωτιάδης Κ., οπ. παρ., σελ. 109.

έδινε την ερμηνεία ότι ήταν η τιμωρία για τις αμαρτίες του που του επέβαλε ο Θεός.

Σοβαρότερο και μονιμότερο ρεύμα εξωμοσιών προκαλούσαν οι οικονομικοί λόγοι, ιδίως οι πολυπληθείς και επαχθείς φορολογικές υποχρεώσεις των χριστιανών ραγιάδων, που αποτελούσαν μέρος της μειονεκτικής τους θέσεως. Έτσι οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης και η σημαντική διαφοροποίηση των φόρων μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων ανάγκαζαν τους πρώτους να προσέλθουν στο Ισλάμ. Με το πέρασμα μάλιστα των αιώνων η επιδείνωση των παραπάνω παραγόντων και ιδιαίτερα ο πολλαπλασιασμός των φορολογικών επιβαρύνσεων των υποδούλων χριστιανών, ενίσχυσε το ρεύμα των ατομικών εξωμοσιών.

Ο μοναχός Νικόδημος ο Αγιορείτης δεν είχε να δώσει, κατά τα κηρύγματά του στους καταπιεζόμενους χριστιανούς καμιά άλλη συμβουλή, παρά να τους παρακινεί να κάνουν υπομονή: *«...σας πληροφορούμεν, αδελφοί, ότι δια άλλο τέλος δεν σας παιδεύουν με τα βαρέα δοσίματα και με άλλα κακά πάρεξ για να βαρεθήτε, να χάσετε την υπομονήν, και έτζι να αρνηθήτε την πίστιν σας, και να δεχθήτε την εδικήν των θρησκείαν. Όθεν και εσείς τον σκοπόν αυτών ηξεύροντες φυλαχθήτε, αγαπητοί αδελφοί μας, φυλαχθήτε δια αγάπην θεού, και δια την σωτηρίαν της ψυχής σας⁹⁵».*

Σπουδαίο ρόλο στην εξωμοσία πολλών χριστιανών έπαιξαν και οι ουλεμάδες και οι δερβίσηδες. Ο προσηλυτιστικός ζήλος των τελευταίων, ιδίως των οπαδών των αιρέσεων των Bektasi και Mevlevi, έφερε πολλούς χριστιανούς στους κόλπους του Ισλάμ. Δερβίσηδες όπως ο Bardal-Din (αρχές του 15^{ου} αιώνα) σημείωσαν μεγάλες επιτυχίες στον τομέα του προσηλυτισμού. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι αποτέλεσμα μιας επισκέψεως του ξακουστού δερβίση στη Χίο ήταν ο εξισλαμισμός δύο ιερέων και πέντε μοναχών⁹⁶.

Πολλοί χριστιανοί που εργάζονταν σε βακουφικά κτήματα τα οποία ήταν στη δικαιοδοσία δερβίσηδων, κατέληγαν να γίνουν μουσουλμάνοι. Τον πειρασμό της εξωμοσίας τον ενίσχυε και η αψυχολόγητη πολλές φορές αδιαλλαξία ορισμένων ορθοδόξων κληρικών. Πολλοί ανώτεροι ιδίως κληρικοί, παραβλέποντας τις κρίσιμες συνθήκες που αντιμετώπιζε το ποίμνιό τους και τις δυσχέρειες που συναντούσε κάθε μέρα, αξίωσαν την πιστή εφαρμογή των τύπων της χριστιανικής θρησκείας, με αποτέλεσμα να προκαλούν την αγανάκτηση των πιστών. Η δογματική αυτή ακαμψία γίνεται φυσικά ως ένα σημείο κατανοητή, όταν αναλογιστεί κανείς πως την ίδια εκείνη εποχή, όπως άλλωστε και στο παρελθόν και

95. Νικόδημος Αγιορείτης, Νέον Μαρτυρολόγιον, 3, Αθήνα, 1961, σελ. 15.

96. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ι, σελ. 57.

αργότερα, η ορθόδοξη ηγεσία αντιμετώπιζε παράλληλα και τη δογματική διάβρωση εκ μέρους της καθολικής εκκλησίας. Η ορθοδοξία κυριολεκτικά βρισκόταν μεταξύ δύο πυρών και περνούσε δύσκολες στιγμές⁹⁷.

Οπωσδήποτε, αμέσως μετά την Άλωση, ο πατριάρχης Γεννάδιος, έχοντας ήδη αντιληφθεί τον κίνδυνο αυτόν και συνειδητοποιώντας την κρισιμότητα της καταστάσεως για την ορθοδοξία, προέτρεπε τον κλήρο να προσαρμοστεί στην πραγματικότητα και να μη διστάζει να θυσιάσει τους πατροπαράδοτους τύπους προκειμένου να περισωθεί και να διαφυλαχτεί η ουσία του χριστιανισμού. Αφού οι άνθρωποι του λαού, έγραφε προς τους μοναχούς της Μονής του Σινά, πιστεύουν με όλη τη δύναμη της ψυχής τους και θυσιάζονται για την πίστη του Χριστού και «υπομένουσι θλίψεις ανεκδιηγήτους», ας μην τους ψυχραίνουμε τον ζήλο ζητώντας απ' αυτούς «ακρίβειαν και λεπτολογίαν της ευταξίας», στα μυστήρια, στην αρχιεροσύνη, στις ψαλμωδίες, στις εορτές και στη μοναχική πολιτεία. Για να υποστηρίξει μάλιστα την άποψή του τους υπενθύμιζε την απλότητα των πρώτων χριστιανικών εκκλησιών, η οποία όμως δεν εμπόδιζε τους χριστιανούς να θυσιάζονται κατά εκατοντάδες για το όνομα του Χριστού⁹⁸.

Ο Παπασυναδινός στη χρονογραφία του περιγράφει έναν εξισλαμισμό τον οποίο δεν μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ακριβώς ως εκούσιο ή ακούσιο γιατί ο εξωμότης, βρισκόταν υπό την επήρεια βαθύτατου συναισθήματος φόβου για τη ζωή του: «1617. Εν μηνί Μαρτίω της Ακαθήστου, ετούρκεψαν τον Αμαριανόν τον Τεμερούτογλη τον σκευοφύλακαν.....οι Τούρκοι ασύκωσαν δόγμα μεγάλη και εγίνη σύγχησις και ταραχή και φόβος μέγας. Και τον έκριναν και ο κριτής τον έκανε ταξήρι⁹⁹ και τον έδηρεν¹⁰⁰. Αμή οι Τούρκοι δεν τον άφησαν... και έτξη τον εβάρεσαν ένα δύο μαχαίρες και ήθελαν να τον τεπελετήσουν¹⁰¹. Και ένας από την μέσιν τους εφώναξεν και λέγει ότι: Εγίνην Τούρκος εγίνην, μόνον αφήσετέ τον. Και έτξη τον άφησαν. Εδά πε και εσύ, ώ άνθρωπε ότι δεν γίνωμε Τούρκος δια να τελειωθής απάνον εις μιαν στιγμήν. Αμή εμούλαξεν¹⁰²... και έτξη τον ετούρκεψαν και πάραυτα τον εσουνέτησαν¹⁰³... ήφεραν και τα παιδιά και τα ετούρκεψαν. Αμή τον τρανήτερόν του υιόν δεν τον ετούρκεψαν, τον Κομνηνανάκην, μόνον τον άφησαν ως ότι

97. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ι, σελ. 58.

98. Βακαλόπουλος Α., ό.π. τ. 2, σελ. 44.

99. ταξήρ, τουρκ. = μομφή, τιμωρία, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 99 και 337.

100. έδηρεν = διέταξε να μαστιγωθεί, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 99.

101. Τεπελετήσουν = χτυπήσουν κατακέφαλα, αποκεφαλίσουν, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 339.

102. Εμούλαξεν = εισώπησε, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 99.

103. Εσουνέτησαν = του έκαναν περιτομή, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 339.

ἦταν νόμου ηλικίας ως ἰς χρόνων. Καὶ το Πάσχα ἔκαμαν ντουνανιάν¹⁰⁴ οἱ Τούρκοι καὶ εσυριάνησαν¹⁰⁵ τὰ παιδιὰ ὅλον τον Κουλάν¹⁰⁶ καὶ εἰς ὅλον το Κάστρον¹⁰⁷. Καὶ μεγάλη λύπη ἐγένεν εἰς ὅλους τους χριστιανούς, το πῶς δεν εστάθειν ἀνδρῶς εἰς την πίστην του ἀπάνου εἰς μίαν στιγμή... να γένη... ο ταλέπορος ἀρπαγας, ἠβρηστής, ἀδικος...καὶ δια ταῦτα καὶ τα τιαῦτα τον εγκατέλειπεν ο Θεός. Καὶ ἐγέρασεν καὶ ἐζάρωσαν τὰ δάκτυλα τῆς χειρός του καὶ ἀστένησεν περισσά καὶ ἐγίνην κουβάρη καὶ με πολλῶν ἀδείνον ἀπέθανεν ο ἄθλιος καὶ ταλέπορος¹⁰⁸».

Σύμφωνα με το σερί (ιερό δίκαιο), ἐπιτρεπόταν ο ἐξισλαμισμός γιὰ τους ἀνηλίκους κάτω των 15 ἐτῶν ἀν ὑπῆρχε συναίνεση του ἐξουσιαστή ἢ δική τους. Ἡ ἐκούσια προσέλευση ἐνός χριστιανοῦ στο Ἰσλάμ ἀποτελοῦσε μεγάλο γεγονός τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς των μουσουλμάνων, ἀληθινὴ νίκη καὶ εορταζόταν πανηγυρικά. Οἱ νεοφώτιστοι μουσουλμάνοι ἐπιβεβαίωσαν τὴ νέα τους πίστη καταπιέζοντας καὶ τυραννώντας τους ἄλλοτε ομόθρησκους ὁμοεθνεῖς τους. Οἱ ἀρνησιθρησκοὶ αὐτοὶ χαρακτηρίζονται ἐπιγραμματικὰ ἀπὸ τον Βενετὸ Βάιλο (πρεσβευτὴ στην Κωνσταντινούπολη, Ματθαῖο Ζανε ως «...οἱ πιο ἀλαζόνες καὶ ἀχρεῖοι ἄνθρωποι που μπορεῖ να φαντασθεῖ κανεῖς, γιὰτὶ μαζί με τὴν ἀληθινὴ τους πίστη ἔχουν χάσει καὶ κάθε ἀνθρωπιὰ¹⁰⁹».

Μια περίπτωσις ἐκούσιου ἐξισλαμισμοῦ ἱερέα που συνέβη το 1622 καὶ περιγράφει ο Παπασυναδινός: «ετούρκεψεν ο Παπασκαρλάτος ἀπὸ τους Προσυνήκους¹¹⁰, αὐτοθελήτως καὶ αὐτοπροερέτως καὶ ἐγίνην καπιτζής¹¹¹...αμὴ με το να ἐχῆ την λύσαν τῆς πορνίας, ἀφησεν τὴν παπαδιά του καὶ ἐπήρην τὴν μοιχαλίδα...καὶ εἰς τόσον τον ἐσύρεν ο διάβολος εἰς τὴν ἀσέβιαν, ὅτι ὅταν ἐψυχομάχαν ἐκράξεν δύο χότζιδες¹¹² καὶ τους λέγει ὅτι:να ἦστε μάρτυρες καὶ ἐδῶ εἰς τὴν γην καὶ ὀμπρός εἰς τον θεόν, ὅτι ἐγὼ Τούρκος ἴμαι καὶ καθολικὸς Τούρκος πεθένω...καὶ ἐκκληρονόμησεν τὴν αἰώνιον κόλασιν...τι ἐκέρδησες ταλέπωρε ἀνθρώπε καὶ ἔχασες τὴν πίστην σου καὶ ἐκόλασες τὴν ψυχὴν σου. Δια τούτο, ὦ ἀδελφέ μου, φύγωμεν τὴν πορνίαν καὶ τὴν μοιχίαν καὶ προ πάντων τὴν ἀσέβιαν, ἵνα

104. Ντουνανιάς =δημόσιος πανηγυρισμός, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 339.

105. Εσυριάνησαν = γύρισαν, περιέφεραν, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 339.

106. Κουλάς = Ἡ ἀκρόπολις των Σερρών, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 339.

107. Κάστρο ονομαζόταν το περιτειχισμένο τμήμα των Σερρών. Βρίσκονταν στα Ν.Α. του λόφου τῆς ἀκρόπολις καὶ κατοικοῦνταν μόνο ἀπὸ Ἕλληνες. Καφταντζής Γ., οπ. παρ., σελ. 30-31.

108. Καφταντζής Γ., οπ.παρ., σελ.30-31.

109. Ἱστορία του Ἑλληνικοῦ ἔθνους, οπ.παρ., σελ.58.

110. Ἡ σημερινὴ Σκοτούσσα, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 352.

111. Ἀπὸ το τουρκ.καλιτζί =αρπακτικός, ἴσως καὶ θυρωρός ἀπὸ τὴ λέξις καπουτζί, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 352.

112. Χότζα =καθηγητής, δάσκαλος, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 352.

μη πάθωμεν τα όμοια και κληρονομήσωμεν την αιώνιον κόλασιν¹¹³».

Για τον ίδιο ακριβώς λόγο προσχωρεί στον ισλαμισμό ένας μοναχός στα 1623 όπως γράφει ο Παπασυναδινός: «...ετούρκεψεν ο Παπαγαβριήλ, ο προηγούμενος του Τιμίου Προδρόμου, αυτοθελήτως και αυτοπροερέτως...αμή ήτον πολλά μπεκρής και μορολογός και πόρονος, διότι εκεί όπου εκείταζεν γυναίκα εδαιμονίζονταν. Και έτζη δια την κακήν του επιθυμίαν ετύφλανέν του ο διάβολος και εσκώνταψεν ο ασεβείς¹¹⁴ και ασέβησεν και επήγεν εις την Πόλι και εγένην καπιτζής και ήτον εν εσχάτη πτωχία. Ανάθεμά τον δέκα και εικάδι¹¹⁵ και αιωνία του η κόλασις. Ω αλή σε τρισάθλιε άνθρωπε, τι εκέρδησες; κάλιον ήτον να μην ήχες γενηθή¹¹⁶».

Ενώ στο χριστιανισμό το διαζύγιο απαγορευόταν παντελώς στους κληρικούς, ο Μωαμεθανικός νόμος έδινε τη δυνατότητα στον άνδρα να χωρίσει τη γυναίκα του, με αποπομπή της, έστω κι αν δεν είχε κανέναν ιδιαίτερο λόγο.

Όμως οι περισσότερες εξωμοσίες επισκόπων, ιερέων και μοναχών οφείλονται αφενός στη διαρκή χειροτέρευση των συνθηκών κάτω από τις οποίες ήταν αναγκασμένος να ζει ο κλήρος κάτω από την Οθωμανική κυριαρχία και αφετέρου σε διαφορές απόψεων με τους προϋσταμένους.

Ο ελληνορθόδοξος κλήρος έχανε συνεχώς σε επίπεδο, ασχολούμενος περισσότερο με τη συγκέντρωση χρημάτων ώστε να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της βαρύτερης φορολογίας, έτσι ώστε η αποστασία πολλών χριστιανών στο Ισλάμ να γίνεται κατανοητή και εξ αιτίας της απογοήτευσης και της εσωτερικής αντίδρασης¹¹⁷.

Συμπερασματικά μπορεί να λεχθεί ότι ο χριστιανός ήταν πολίτης δεύτερης κατηγορίας. Αν τον ανέχονται είναι για λόγους πνευματικούς, επειδή διατηρούν την ελπίδα να τον προσηλυτίσουν και για λόγους υλικούς, γιατί του φορτώνουν το σύνολο σχεδόν των φορολογικών υποχρεώσεων. Του αφήνουν μια θέση στην πολιτεία, αλλά όχι χωρίς να του υπενθυμίζουν διαρκώς την κατωτερότητά του. Δεν του επιτρέπουν να καταλάβει υψηλή κοινωνική θέση, και αν απολαμβάνει ένα νομικό καθεστώς αυτόνομο και μπορεί να διατηρεί το προνόμιο της προσωπικής του υποστάσεως και των δικαστηρίων του, είναι διότι θα ήταν ανάρμοστο να μοιραστεί με τους πιστούς τα πλεονεκτήματα ενός δικαίου ουσιαστικά θρησκευτικού.

113. Πέννας Π., οπ. παρ., σελ. 36, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 353.

114. Ασεβώ =κάνω σφάλμα, συμπλέκομαι ερωτικά, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 356.

115. Δέκα και εικάδι, αρατική έκφραση από την εκκλησιαστική γλώσσα, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 357.

116. Πέννας Π., οπ. παρ., σελ. 37.

117. Φωτιάδης Κ., οπ. παρ., σελ. 119.

Ο Χριστιανός δεν είναι κατά κανένα τρόπο ίσος με τον μουσουλμάνο. Είναι καταδικασμένος σε κοινωνική ανισότητα και αποτελεί μια κάστα περιφρονητέα: ανισότητα ως προς τους φόρους, ανισότητα ως προς την απονομή δικαιοσύνης, αφού η μαρτυρία του δεν γίνεται δεκτή από τα μουσουλμανικά δικαστήρια και για το ίδιο αδίκημα δεν του επιβάλλεται η ίδια ποινή. Η προσέλευση στον ισλαμισμό αποτελούσε τον συνήθη τρόπο αποφυγής της τιμωρίας, ιδίως όταν τα αδικήματα είχαν διαπραχθεί σε βάρος απίστων. Γι αυτό ακριβώς το λόγο οι συκοφαντικές κατηγορίες (αβανίες) χρησιμοποιήθηκαν συστηματικά από φανατικούς μουσουλμάνους για να εξαναγκάσουν χριστιανούς να αποστατήσουν¹¹⁸.

B. Παιδομάζωμα

Το σύστημα της περιοδικής στρατολογήσεως και του εξισλαμισμού ανηλίκων χριστιανών για την επάνδρωση της σουλτανικής διοικήσεως και κυρίως του τακτικού στρατού συνδέεται αναπόσπαστα με το θεσμό των δούλων της Πύλης, οι ρίζες του οποίου μπορούν να αναζητηθούν στον ίδιο τον ιερό νόμο, σύμφωνα με τον οποίο το ένα πέμπτο της πολεμικής λείας –στην οποία περιλαμβάνονταν και οι μη μωαμεθανοί αιχμαλώτοι– περιέρχεται στην απόλυτη δικαιοδοσία του μιάμη και κατ'επέκταση του σουλτάνου¹¹⁹. Νωρίς, ήδη από τους Σελτζούκους, μεγάλο μέρος των αλλόθρησκων αυτών αιχμαλώτων χρησιμοποιήθηκε για τη συγκρότηση στρατιωτικών σωμάτων, κύριο χαρακτηριστικό των οποίων ήταν η τυφλή υποταγή και η απόλυτη εξάρτηση από την κεντρική εξουσία. Επίσης το ενδιαφέρον της Οθωμανικής δυναστείας για την εξασφάλιση ισχυρής και πιστής στρατιωτικής δύναμης, ικανής να υποστηρίξει την κεντρική εξουσία εναντίον των αποκεντρωτικών και απείθαρχων τάσεων που βαθμιαία άρχισαν να εκδηλώνονται μεταξύ των μωαμεθανών υπηκόων της, οδήγησε κατά το β΄ μισό του 14^{ου} αιώνα, επί Μουράτ Α΄, πιθανότατα, στην καθιέρωση της περιοδικής στρατολογίας και του εξισλαμισμού χριστιανοπαίδων, από τα οποία επανδρώνονταν συστηματικά και αποκλειστικά πια ο πεζικός στρατός και ειδικότερα το νεοσύστατο σώμα των γενιτσάρων· γεγονός όμως εξαιρετικά μεγάλης σημασίας είναι ότι από τις ίδιες τάξεις των στρατολογημένων δούλων της Πύλης καλύπτονταν και ολοένα περισσότερες θέσεις της διοικητικής υπαλληλικής ιεραρχίας. Η οριστική θεσμοποίηση του εξισλαμισμού, μολονότι στην ουσία αντέβαινε στις αρχές του ιερού νόμου, αφού δεν επρόκειτο πια για αξιοποίηση αιχμαλώτων πολέμου, δικαιολογήθηκε,

118. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, οπ. παρ., σελ. 42.

119. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, οπ. παρ., σελ. 58.

αρχικά τουλάχιστον, με τη θεωρητική διατήρηση της «καταστάσεως πολέμου» και μετά την οριστική κατάκτηση¹²⁰. Έτσι κατά την πρώτη περίοδο της τουρκοκρατίας η βίαιη στρατολογία των χριστιανοπαίδων, που πήρε τη μορφή «δεκάτης αίματος» και έμεινε γνωστή ως παιδομάζωμα, περιορίστηκε μόνο στη χερσόνησο του Αίμου και πολύ αργότερα επεκτάθηκε και στη Μ.Ασία. Η διενέργεια της στρατολογίας νέων αποτελούσε σημαντικό γεγονός στην αυτοκρατορία. Οι σουλτανικές διαταγές ήταν αυστηρές και δεν άφηναν καμιά αμφιβολία σχετικά με τον τρόπο διενέργειας της στρατολογίας.

Στη χρονογραφία του Παπασυναδινού διαβάζουμε: «1623, τον Μάρτιον μήναν, ήλθεν ο Μπαριάμ πασιάς σκλάβος¹²¹, δια το γιανιτζαρομάζωμα... και επήρην από το Κάστρον παιδία ζ, εις τον καιρόν του σουλτάν Μουσταφά¹²²». Και μετά 14 χρόνια αναφέρεται το επόμενο παιδομάζωμα: «1637, Δεκεμβρίω κζ, ήλθεν ο σκλάβος ο Ντεσήσαγας δια το γιανιτζαρομάζωμα εις τας Σέρρας ... και επήρην από το Κάστρον παιδία ε και έγιναν έξοδα τα πάντα η ολόθη άσπρα σκ ... Και μετά ταύτα έμαθεν ο σουλτάν Μουράτης το πώς πέρνη και άσπρα, έκωψεν το κεφάλιν του. Διότι όταν τον έστελνεν κάτου εις τον κόσμον έτζη τον ήχεν παραγγήλη ότι: Να προσέχεσε, άσπρα ποθές να μην πάρης. Και αυτός έγινε παρήκωτος και έχασεν το κεφάλιν του¹²³».

Ο Εβλιά Τσελεμπί, στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, στο «Οδοιπορικό» του (8^{ος} τόμος), γράφει για τα Σερριωτόπουλα που συγκεντρώθηκαν για το παιδομάζωμα : «πλήθος παιδόπουλα με αγγελικό πρόσωπο φορούν κεφαλοδέσι από σαμαρόγωνα της Βοσνίας ντολαμά (ποδήρης χιτώνας) με ασημένια κουμπιά, πανταλόνια με ασημένιες πόρπες και υποδήματα καμπαρντί (Καμπάρντα, χώρα της Υπερκανκασίας απ' όπου και η καμπαρντίνα)¹²⁴».

Σύμφωνα με ένα σουλτανικό φερμάνι της 29^{ης} Μαρτίου του 1601¹²⁵ «οι νέοι των απίστων» έπρεπε να είναι «καλλίμορφοι, αρτιμελείς και προς πόλεμον κατάλληλοι». Απροθυμία ή αντίσταση των γονέων να παραδώσουν τα παιδιά τους συνεπαγόταν την εσχάτη των ποινών: «... όταν τις εκ των απίστων γονέων ή άλλος τις αντιστή εις την παράδοσιν του γενιτσάρου υιού του, θα απαγχονίζηται ευθύς εις το κατώφλιον της θύρας του, του αίματος του θεωρουμένου άνευ αξίας».

120. Φωτιάδης Κ., οπ. παρ., σελ. 150.

121. Σκλάβος, με την έννοια υπεύθυνος, αρχηγός της αποστολής για το σκλάβωμα των χριστιανοπαίδων, Paolo Odorigo οπ. παρ. σελ. 88 και 132.

122. Καφταντζής Γ., οπ. παρ., σελ. 40, Paolo Odorigo οπ. παρ. σελ. 84 και 88.

123. Πέννας Π., οπ. παρ., σελ. 54.

124. Καφταντζής Γ., οπ. παρ., σελ. 40.

125. Βασδραβέλλης Ι. Ιστορικό Αρχείο Βέροιας, Θεσ/νίκη 1952, σελ. 11.

Η εφαρμογή του παιδομαζώματος αποτελεί μια περίπλοκη διαδικασία. Ο «παιδικός φόρος» επιβαλλόταν στο χριστιανικό πληθυσμό σε ακανόνιστα χρονικά διαστήματα (μερικές φορές μάλιστα και σε κανονικά). Τα αγόρια από 7 μέχρι 20 χρονών συγκεντρώνονταν από έναν ειδικά για το σκοπό αυτό σταλμένο υπάλληλο και χωρίζονταν σε ομάδες 100 μέχρι 150 ατόμων τα οποία στέλνονταν πρώτα στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί τους ζητούσαν να ομολογήσουν τη νέα πίστη και ακολουθούσε η περιτομή¹²⁶. Στη συνέχεια τους χωρίζαν σε δύο ομάδες: πρώτη ομάδα, τα ωραιότερα και πιο έξυπνα αγόρια, μορφώνονταν και εκπαιδευόνταν σε ένα από τα τρία παλάτια του σουλτάνου. Ετοιμάζονταν έτσι για το σώμα των ιππέων και για τα ανώτατα αξιώματα. Η άλλη ομάδα των παιδιών εκμισθωνόταν σε γεωργούς, τσιφλικιάδες και μεγαλοκτηματίες, όπου τα παιδιά μάθαιναν την τουρκική γλώσσα και ιδιαίτερα εξοικειώνονταν με την ισλαμική νοοτροπία. Τα παιδιά αυτά που ονομάζονταν ατζέμι ογλάν (Acemi Oglan) έμεναν στα τιμάρια όσον καιρό εθεωρείτο αναγκαίο από τον Τούρκο αξιωματούχο για την προσαρμογή τους στο νέο περιβάλλον γενικά, και ειδικά για τη σκληραγώγησή τους, τη μύησή τους στη νέα θρησκεία, στα ήθη και έθιμα των κυρίων τους και για την εκμάθηση της τουρκικής γλώσσας.

Ο ίδιος αξιωματούχος περνούσε μετά από δύο ή περισσότερα χρόνια για να διαπιστώσει αν οι νέοι πληρούσαν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να καταταγούν στο στρατό¹²⁷. Όσοι κρίνονταν άξιοι μεταφέρονταν στην Κωνσταντινούπολη, όπου ανάλογα με τις ικανότητες και τις επιδόσεις τους κατατάσσονταν σε διάφορα ειδικά αυτοκρατορικά σώματα «δούλων» που έδρευαν κυρίως στην πρωτεύουσα: οι περισσότεροι όμως ή τουλάχιστον οι ικανότεροι κατέληγαν στο επίλεκτο σώμα των γενιτσάρων¹²⁸.

Από το μεγάλο πλήθος των δούλων της Πύλης τα χριστιανόπαιδα που στρατολογούνταν σε πολύ μικρή ηλικία, και των οποίων η αφομοίωση ήταν επομένως πολύ εύκολη, προοριζόνταν συνήθως όπως είδαμε, για την «εσωτερική» αποκλειστική υπηρεσία του σουλτανικού ανακτόρου, γίνονταν δηλαδή ίτς ογλάν (İc Oglan). Διαλέγονταν υγιή, ρωμαλέα και κυρίως ευφυή παιδιά, τα οποία στέλνονταν για ειδική εκπαίδευση είτε στα μεγάλα σουλτανικά ανάκτορα της Προύσας και της Ανδριανουπόλεως ή σε ειδικές ανακτορικές σχολές της Κωνσταντινουπόλεως και του Γαλατά. Κατά την εκπαίδευσή τους, που διαρκούσε πολλές φορές περισσότερο από 13 συνολικά χρόνια, παρακολουθούσαν ποικίλα μαθήματα σε τρία

126. Βακαλόπουλος Α. οπ. παρ., σελ. 54.

127. Βακαλόπουλος Α. οπ. παρ., σελ. 54-55.

128. Φωτιάδης Κ., οπ. παρ., σελ. 149.

διαφορετικά στάδια. Τα παιδιά ελάμβαναν εμπειριστατωμένη και ευρεία μόρφωση. Διδάσκονταν την τουρκική, την αραβική και την περσική γλώσσα και παράλληλα μάθαιναν καλές τέχνες, γράμματα και μουσική, καθώς και τρόπους συμπεριφοράς, σύμφωνα με τις απαιτήσεις του αυλικού πρωτοκόλλου. Γυμνάζονταν επίσης στο τόξο, στη χρήση των πυροβόλων όπλων, στο ακόντιο και στην ιππασία. Η μόρφωσή τους ολοκληρωνόταν με εντατική μελέτη του κορανίου και του ιερού νόμου. Τελικά, ύστερα από πολυετή μαθητεία και σκληρές δοκιμασίες οι ικανότεροι γίνονταν δεκτοί στο άμεσο περιβάλλον του σουλτάνου, όπου είχαν την ευκαιρία να συναναστρέφονται τους ισχυρούς της αυλής και να μινούνται προοδευτικά στα μυστικά της διοικητικής και στρατιωτικής ηγεσίας, στις βαθμίδες της οποίας έμελε κάποια ημέρα να ανέλθουν. Γίνονταν ανώτεροι αξιωματούχοι στις διάφορες υπηρεσίες του κράτους, στρατιωτικοί και επαρχιακοί διοικητές, ακόμη και μεγάλοι βεζίρηδες¹²⁹.

Για τους χριστιανικούς πληθυσμούς το παιδομάζωμα αποτελούσε βαρύτατο πλήγμα, πηγή διαρκούς αμορραγίας και δυστυχίας και αποτελούν εξαιρέσεις οι ελάχιστες περιπτώσεις γονέων, που εξουθενωμένοι από τις καταπίεσεις και την αθλιότητα παρέδιδαν αγόγγυστα τα παιδιά τους στις στρατολογικές αρχές, ελπίζοντας ότι θα τους εξασφάλιζαν έτσι καλύτερη και ανετότερη ζωή¹³⁰.

Η αφομοιωτική δύναμη του περιβάλλοντος και η συστηματική, μακροχρόνια και εξαιρετικά πειστική διαπαιδαγώγηση επετύγχαναν κατά κανόνα την πλήρη αλλοτρίωση των χριστιανοπαιδών, τα οποία μεταβάλλονταν συχνά σε φανατικούς μωαμεθανούς και πιστά όργανα της τουρκικής πολιτικής.

Ωστόσο δεν λείπουν και παραδείγματα παιδιών που κατόρθωσαν να διαφυλάξουν την ανάμνηση της καταγωγής και της θρησκείας τους¹³¹. Αξίζει να επισημανθεί ότι η επαχθής «φορολογία του αίματος», το παιδομάζωμα, αποτέλεσε και έμμεσο παράγοντα φθοράς του ελληνικού στοιχείου. Πολλοί ατυχείς γονείς, προτιμούσαν για να σώσουν τα παιδιά τους να εξισλαμισθούν ή να προσποιηθούν ότι εξισλαμίζονται. Πολλές οικογένειες εξάλλου μετανάστευαν στις μεγάλες πόλεις, στις οποίες δεν γινόταν παιδομάζωμα¹³². Άλλες δυνατότητες ήταν η δωροδοκία των αρμόδιων υπαλλήλων, ο γάμος των παιδιών σε πολύ νεαρή ηλικία ή η ανταλλαγή των παιδιών τους με παιδιά Μωαμεθανών, που τα έδιναν

129. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, οπ. παρ., σελ. 64.

130. Φωτιάδης Κ., οπ. παρ., σελ. 154.

131. Βακαλόπουλος Α. οπ. παρ., σελ. 54-55.

132. Από το φόρο αυτό του αίματος απαλλάσσονταν μόνο ορισμένοι τόποι, γιατί ρητοί όροι των συνθηκών τους εξαιρούσαν το παιδομάζωμα π.χ. Ιωάννινα, Γαλατάς, Ρόδος, Κωνσταντινούπολη, Ανδριανούπολη, Προύσα κ.α.

ευχαρίστως οι γονεῖς τους με την ελπίδα μιας μεγάλης καριέρας¹³³.

Στο φιορμάνι της 5^{ης} Φεβρουαρίου 1666 που απευθύνεται στους ιεροδίκες και άλλους αξιωματικούς των επαρχιών της βαλκανικής χερσονήσου διαβάζουμε πολύ συχνές προτροπές για την αποφυγή αδικιών κατά το παιδομάζωμα. Η τόσο συχνή υπόμνηση των συνεπειών εκφράζει ασφαλώς μια υφιστάμενη κατάσταση, ότι δηλαδή δωροληψίες, αδικίες και καταπιέσεις ήταν συνηθισμένα φαινόμενα. Πραγματικά, ήδη από τον 16^ο αιώνα οι σουλτανικές διατάξεις παραβιάζονταν συστηματικά από τους υπαλλήλους που ήταν υπεύθυνοι για τη στρατολογία, οι οποίοι παρά τις αυστηρότατες ποινές που προέβλεπε ο νόμος, χρησιμοποιούσαν την εξουσία τους για να αποσπάσουν προσωπικά οικονομικά οφέλη.

Ο Παπασυναδινός σημειώνει ότι ο υπεύθυνος του παιδομαζώματος που έλαβε χώρα κατά το 1637, ο Ντεβήσαγας, εκτός από τα παιδιά έλαβε και χρήματα, «άσπρα σκ». Και «μετά ταύτα έμαθεν ο σουλτάν Μουράτης το πώς πέρνη και άσπρα, έκωψεν το κεφάλιν του...».

Είναι δύσκολο να υπολογιστεί σήμερα το μέγεθος της καταστροφής που προξένησε η μακρόχρονη αυτή αιμορραγία του Ελληνισμού. Οι ειδήσεις των συγχρόνων είναι σποραδικές και συχνά η ακριβεία τους είναι αμφίβολη, και γι αυτό δεν επιτρέπουν εύκολη συναγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τον αριθμό των χριστιανοπαίδων που υπήρξαν θύματα του παιδομαζώματος και χάθηκαν για τον Ελληνισμό. Οι υπολογισμοί του Αυστριακού ιστορικού της Οθωμανικής αυτοκρατορίας Ιωσήφ von Hammer ανεβάζουν τον αριθμό σε μισό εκατομμύριο, ενώ ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος υπολογίζει ότι εξισλαμίστηκαν ένα εκατομμύριο παιδιά χριστιανών¹³⁴. Ο σημερινός πληθυσμός της Τουρκίας λοιπόν έχει ένα σημαντικό μέρος ελληνικού αίματος στις φλέβες του.

ΝΕΟΜΑΡΤΥΡΕΣ

Η αφαιμάξη του χριστιανικού στοιχείου με τους εξισλαμισμούς ήταν το μόνιμο και μεγάλο πρόβλημα που αντιμετώπιζε ο ορθόδοξος κλήρος κατά τη διάρκεια της δουλείας. Ιεράρχες και ιερείς μη μπορώντας να κηρύξουν την αντίσταση κατά της αρχής, προσπαθούσαν να ερμηνεύσουν τις δοκιμασίες που υφίστατο το ποίμνιό τους, με τέτοιο τρόπο, ώστε να παρηγορούν τους πιστούς, να τους ενισχύουν και να τους κρατούν μακριά από την εξωμοσία. Η αρχική ερμηνεία ότι τα παθήματα των χριστιανών οφείλονται στη θεία δίκη, για τα τρομερά αμαρτήματα

133. Φωτιάδης Κ., οπ. παρ., σελ. 154.

134. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, οπ. παρ., σελ. 65.

στα οποία είχαν υποπέσει, παραχώρησε γρήγορα τη θέση της σε μια άλλη, σύμφωνα με την οποία τα δεινά της ορθοδοξίας, αποτελούσαν σημείο ότι το ανθρώπινο γένος έπρεπε να περιμένει σύντομα τη Δευτέρα Παρουσία και ότι γι αυτό το λόγο ακριβώς ο Θεός επέτρεψε στους μουσουλμάνους να καταστρέψουν τον κόσμο. Με βάση την εσχατολογική αυτή εξήγηση η εκκλησία παρηγορούσε τους ορθοδόξους, λέγοντας ότι ο θεός δεν τους είχε εγκαταλείψει, ούτε τους τιμωρούσε για τις αμαρτίες τους, αλλά αντίθετα τους προετοίμαζε με τις δοκιμασίες αυτές για τη βασιλεία των ουρανών. Έτσι η σκλαβιά παρουσιαζόταν ως «πειρασμός» για να δοκιμαστεί η πίστη των χριστιανών, ως «πίστεως γυμνάσιον», όπως λέγει ο πρώτος μετά την άλωση πατριάρχης Γεννάδιος. Η εξήγηση αυτή δεν άφηνε περιθώρια αμφιβολίας στους απελπισμένους χριστιανούς, ως προς τις συνέπειες που θα αντιμετώπιζε ο εξωμότης κατά την Τελευταία Κρίση. Αντίθετα ο πιστός που είχε δοκιμαστεί και είχε αντέξει στον πειρασμό να απαρηγηθεί την πίστη του θα απολάμβανε αιώνια ανταμοιβή. Έτσι η εκκλησία προετοίμαζε τους πιστούς της για τους «υπέρ πίστεως» αγώνες, εξήρε την προθυμία για θυσία και μακάριζε εκείνους που θα τολμούσαν να φθάσουν ως το μαρτύριο. Κήρυσσε πως ξανάρχιζαν οι χρόνοι των παλαιών διωγμών και μαρτυριών και ακόμη πως το αίμα των μαρτύρων ήταν αναγκαίο, γιατί αυτό θα πότιζε το δένδρο της πίστεως και θα στήριζε την ορθοδοξία¹³⁵.

Οι συστηματικοί διωγμοί των ορθόδοξων χριστιανών οδήγησαν στη δημιουργία μιας νέας ομάδας στην εκκλησία, τους «νεομάρτυρες». Ως νεομάρτυρες χαρακτηρίζονται εκείνοι οι χριστιανοί οι οποίοι εκτέλεστηκαν από τους Τούρκους, γιατί ομολόγησαν δημόσια την πίστη τους στο Χριστό και αρνήθηκαν να αποδεχθούν τον ισλαμισμό. Η σταθερή τους προσκόλληση στη χριστιανική τους πίστη, ως υπέρτατη πράξη ατομικής μαρτυρίας της πίστης, είναι ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες που συνέβαλαν στη διάσωση πολλών χριστιανών από τον εξισλαμισμό κατά τη διάρκεια της σκλαβιάς.

Η εκκλησία ενσωμάτωσε τους νέους αυτούς ήρωες της πίστης στον κόσμο της και τους ανακήρυξε αγίους. Ονομάστηκαν νεομάρτυρες για να διακρίνονται από τους αρχικούς μάρτυρες της εποχής της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας¹³⁶.

Τους Νεομάρτυρες μπορούμε να τους χωρίσουμε σε τρεις ομάδες:

- ◆ Μια ομάδα αποτελούν εκείνοι που παρέμειναν πάντα χριστιανοί. Παρά τις πιέσεις, τα βασανιστήρια και τις ταπεινώσεις αρνήθηκαν να δεχθούν τον ισλαμισμό και βρήκαν γι'αυτό βίαιο θάνατο.

135. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, οπ. παρ., σελ. 66.

136. Βακαλόπουλος Α. οπ. παρ., σελ. 141.

- ◆ Μια δεύτερη ομάδα αποτελούν εκείνοι που κατά καιρούς εξισλαμίστηκαν, αισθάνονταν όμως τύψεις γι'αυτό και επέστρεψαν κρυφά στο χριστιανισμό. Όταν όμως αυτό γινόταν γνωστό στους Τούρκους, καταδικάζονταν σύμφωνα με τον ισλαμικό νόμο σε θάνατο.
- ◆ Ανάλογα έπρατταν και οι νεομάρτυρες της τρίτης ομάδας: Είναι όλοι εκείνοι που εξισλαμίστηκαν σε μια δύσκολη στιγμή, όμως το μετάνιωσαν γρήγορα και αφού ομολόγησαν το «λάθος» τους δημόσια ενώπιον των Τούρκων, βρήκαν γι' αυτό βίαιο θάνατο¹³⁷.

Οι νεομάρτυρες προέρχονταν από όλα τα στρώματα του λαού: ήταν γεωργοί, βιοτέχνες, μοναχοί, κληρικοί, έμποροι. Κινούμενοι από βαθειά θρησκευτικότητα αντιμετώπιζαν με θάρρος τους εκβιασμούς και τις συκοφαντίες, τις «αβανίες», όπως ονομάζονταν, των Τούρκων και αποφάσιζαν να σφραγίσουν την πίστη τους με το θάνατό τους. Οι ομόθρησκοί τους, που τους παρακολουθούσαν με θαυμασμό, τους θεωρούσαν νέους αγίους, αδιάφορο αν η προηγούμενη ζωή τους δεν ήταν πάντοτε απόλυτα άψογη. Μετά το θάνατό τους το πλήθος των χριστιανών ζητούσε να πάρει έστω και μια λουρίδα από τα ρούχα τους και προέβαινε στις απαραίτητες ενέργειες για να παραλάβει το σώμα τους από τους Τούρκους και να το θάψει με θρησκευτικές τιμές. Τα λείψανα των νεομαρτύρων –μετά την ανακομιδή των οστών τους- τα διαφύλασσε ο λαός με ευλάβεια και τα θεωρούσε θαυματουργά για τη θεραπεία ορισμένων ασθενειών, για την αποτροπή επιδημιών, για τη λήξη της ανομβρίας κ.λ.π.

Ο Παπασυναδινός διασώζει τις ιστορίες δύο χριστιανών που υπέστησαν μαρτυρικό θάνατο για την πίστη τους και μας δίνει με απλό και συγκινητικό τρόπο την περιγραφή του μαρτυρίου τους: *«έκαψαν¹³⁸ οι Τούρκοι τον Πάτρουλα εις το σανιδόφωρον¹³⁹και αυτός μιν με δένετε, εγώ μοναχός σεβένω¹⁴⁰ εις την φλόγα. Και τόσον έβαλαν περισσά ξύλα και κληματζίδες¹⁴¹ και έστεκαν όλοι οι Τούρκοι τρωγήρου, έως ου*

137. Παπαδόπουλος Σ., Οι νεομάρτυρες και το δούλον γένος, Αθήνα 1974, σελ. 24.

138. Φωτιάδης Κ., οπ. παρ., σελ. 310. Ο απάνθρωπος αυτός τρόπος εκτέλεσης δεν ήταν επινόηση τουρκική. Κατά το Μεσαίωνα τα θύματα της ιερής εξέτασης μόνο στην Ισπανία ανέβηκαν σε 320.000 άτομα από τα οποία τα 30.000 κήληκαν ζωντανά. Αγριότητα έδειχναν και οι ποινές των Βυζαντινών. Κατά το Φώτιο (Νομοκάνων, τίτλ. Ε, κεφ. ΚΕ'), η χειροκοπή και η τύφλωση ανήκαν στην κατηγορία της εσχάτης των ποινών όπως και το καυθήναι, φουρκισθήναι (παλούκωμα) και μεταλλισθήναι (καταναγκαστικά έργα σε μεταλλεία) και το περιορισθήναι (εξορία). Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, οπ. παρ., σελ. 66.

139. Σανιδόφωρον = τόπος, αγορά, όπου πουλούσαν σανίδια Τουρκ. Ταχτά παζάφ, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 68 και 329.

140. Σεβένω = εισέρχομαι.

141. Κληματζήδες = κληματόβεργες.

εκάϊκεν όλος και δεν απόμηνεν ουδέ κόκαλον απ' αυτόν. Και μετά ταύτα ήλθεν μέγας ανεμοστρόφυλος¹⁴² και εσκώρησεν όλην την στάκτην και δεν έμηνεν τίποτες. Και έτζη γενναίως υπόμηνεν ως ευσεβείς χριστιανός και έλαβεν τον στέφανον της μαρτυρίας και πάγη η ψυχή του μετά των αγίων. Αιωνία του η μνήμη¹⁴³».

Ο Πάτρουλας, άνθρωπος πλούσιος και γενναίος, πέθανε μαρτυρώντας στην πυρά επειδή θέλησε να επικοινωνήσει με κάποιο αγνώμονα άπιστο, του οποίου τη ζωή είχε σώσει κατά τον πόλεμο της Βλαχίας. Το περιστατικό αυτό χρονολογείται το έτος 1598 δηλαδή δύο χρόνια πριν τη γέννηση του Παπασυναδινού αλλά το μαρτύριό του έμεινε ζωντανό στην ψυχή του λαού και έτσι το αναφέρει ο Παπασυναδινός στη χρονογραφία του αρκετά χρόνια αργότερα.

Η δεύτερη περίπτωση μαρτυρίου έλαβε χώρα το 1603/1604: «παλούκωσαν οι Τούρκοι τον Μανόλη τον Μποσταντζόγλη¹⁴⁴ τον σκευοφύλακα¹⁴⁵ τέλος πάντων τον αποφάσισαν και συντζήλι¹⁴⁶ τον έκαμαν ότι να τον παλουκώσουν. Και πολλοί τινές τον είπαν ότι: έλα, γίνου Τούρκος και ημείς να σε γλυτώσωμεν. Και αυτός τους έβριζεν και σκύλους και άπιστους τους έλεγεν. Και έτζη τον επαλούκωσαν¹⁴⁷. Και από πάνου από το παλούκι πολλά τους ονειδούσεν¹⁴⁸ και τους έβριζεν... και ανεπαύθειν εν κυρίω και πάγη η ψυχή του μετά των μαρτύρων, διότι υπόμηνεν δύο μαρτύρια και έλαβεν δύο στέφανα και έγινεν νέος μάρτυρας. Αιωνία του η μνήμη. Και έρειξαν το κορμάκην του χαμηλά και έστεκεν τρεις ημέρες άθραπτο. Και τινές ευλαβοίς χριστιανοί ίδαν και ταις τρεις νύκτες προς το μεσονύκτιον, όπου έφεγγεν μέγα φως εις τον τόπον της καταδίκης του. Και ήτον ένας μέγας πλάτανος και από εκείνον τον εκρέμασαν και πάραυτα εξυράνθη. Ομοίος και όσοι Τούρκοι εψευδομαρτύρησαν, άλλοι μετά ταύτα ετυφλάθησαν και άλλοι υπό χήσειμ¹⁴⁹ βασιλέως απέθαναν».

Ο Μανώλης κατηγορήθηκε άδिका για φόνο, παλουκώθηκε και κρεμάστηκε όταν ο Παπασυναδινός ήταν τριών ετών. Από απειρισκεψία, ανακατεύτηκε σε κάποιο καυγά σε ταβέρνα, στη διάρκεια του οποίου

142. Ανεμοστρόφυλος = ανεμοστρόβιλος, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 68.

143. Πέννας Π., οπ. παρ., σελ. 29.

144. Μποσταντζόγλης = παιδί του κηπουρού, μπιστάν τουρκ. = κήπος, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 70.

145. Σκευοφύλακας = ο φύλακας, ο υπεύθυνος για όλα τα ιερά σκευή της εκκλησίας.

146. Σιντζήλι, τουρκ.= ιεροδικαστική απόφαση, κατάστιχο, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 334.

147. Το παλούκωμα (φούρκισμα, ανασκολοπισμός). Καφταντζής Γ., οπ. παρ. σελ. 26.

148. Ονειδίξεν = χλεύαζε.

149. Χήσειμ = λέξι τουρκ. που σημαίνει οργή, αγανάκτηση, χίσιμ, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 335.

τραυματίστηκε. Και ακόμα χειρότερα, επέδειξε τα τραύματά του δημόσια την επομένη της δολοφονίας κάποιου Μουσουλμάνου. Όλο το περιστατικό κυκλοφορούσε σαν θρύλος στο λαό. Το μαρτύριο των ανθρώπων αυτών που δεν υπέκυψαν στον εξισλαμισμό, έπαιξε έναν πολύ σημαντικό ρόλο στον αγώνα επιβίωσης της ελληνορθόδοξης εκκλησίας στους δύσκολους καιρούς της σκλαβιάς. Ο Παπασυναδινός πολλές φορές τους αναφέρει ως παραδείγματα προς μίμηση, ιδίως όταν διηγείται εξισλαμισμούς εκούσιους ή αναγκαστικούς άλλων χριστιανών. Για τον Αμαριανό τον σκευοφύλακα ο οποίος το 1617 εξισλαμίστηκε για να αποφύγει το θάνατο απ' τους Τούρκους γράφει: *«Ω, εις την δυστυχίαν του κάλλιον ἦτον να μην ἦχεν γεννηθῆ. Και μεγάλη λύπη ἔγινεν εις όλους τους χριστιανούς, το πώς δεν εστάθειν ανδρῶς εις την πίστην του απάνου εις μίαν στιγμήν ωσάν τον Πάτρουλα και ωσάν τον κυρ Μανώλην¹⁵⁰»*.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Το «χρονικό» του Παπασυναδινού έχει όλα τα γνωρίσματα της βυζαντινής χρονογραφίας, Είναι δηλαδή μια σύντομη έκθεση σε απλή γλώσσα, που περιέχει ιστορικά γεγονότα με χρονολογική απλώς σειρά και όχι ανάλογα με τις αιτιώδεις σχέσεις ανάμεσα στα γεγονότα. Η χρονογραφία είναι ένα βήμα πιο πέρα από το απομνημόνευμα, επειδή με το είδος αυτό μειώνεται ή εξαφανίζεται το προσωπικό στοιχείο: το άτομο που κάνει αισθητή την παρουσία του στο απομνημόνευμα, στη χρονογραφία εξαφανίζεται μέσα στα γεγονότα. Το κυριότερο, συνεπώς, στοιχείο για τη χρονογραφία είναι το γεγονός αυτό καθ' αυτό· αποτυπώνεται όμως με τόση ελευθεριότητα μέσα στο χρόνο, ώστε όχι μόνο ανακατεύονται τα πιο ετερόκλητα στοιχεία, αλλά και η παρουσίασή τους αρχίζει από την τυπική αληθοφάνεια για να φθάσει στην καθαρή φαντασίωση.

Τον τρόπο γραφής του «χρονικού» του, δανείστηκε ο Παπασυναδινός από τους Βυζαντινούς Χρονογράφους. Οι πηγές του είναι πάντοτε αυθεντικές και όταν δε μπορεί να τις ελέγξει, σημειώνει τις επιφυλάξεις του.

Δίνει πολύτιμες πληροφορίες για τις άγνωστες Σέρρες του καιρού του, ιδιαίτερα για την απονομή δικαιοσύνης και για την εκκλησιαστική και κοινοτική οργάνωση της πόλης, που καθρεφτίζεται εξαισία στις σελίδες του.

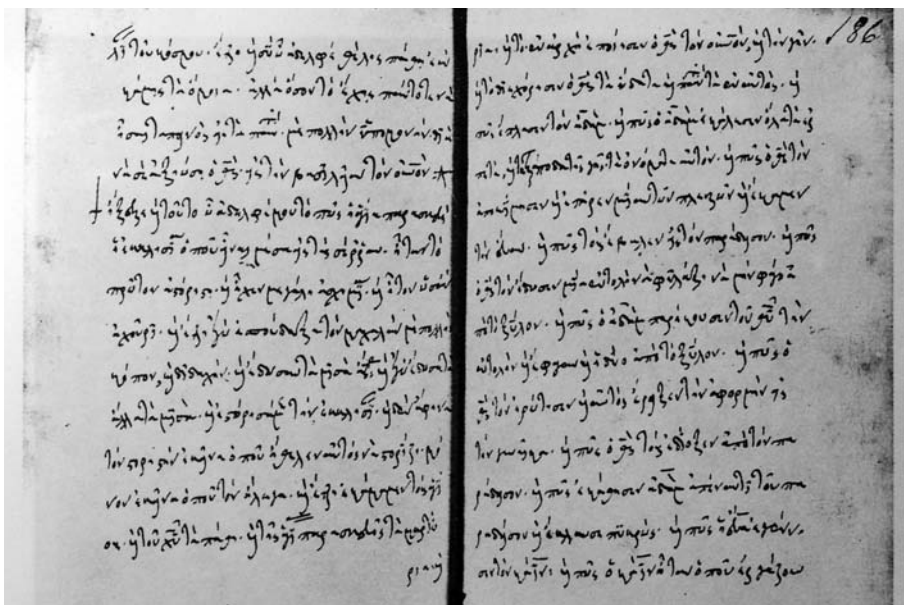
150. Καφταντζής Γ., ό.π. σελ 31, Paolo Odorico οπ. παρ. σελ. 337.

Συγκλονιστικές κυριολεκτικά είναι οι σελίδες που αναφέρονται στις σχέσεις Τούρκων και Ελλήνων και στους τρόπους που οι πρώτοι βασάνιζαν φρικτά και σκότωναν τους υπόδουλους.

Είναι έργο γεμάτο ειλικρίνεια, ευαισθησία, βαθειά θρησκευτικότητα και καθώς είναι απαλλαγμένο από τον ψυχρό λογικιστικό, πλημμυρισμένο από πηγαία εκφραστική δύναμη, αποτελεί ένα από τα πιο πολύτιμα και γοητευτικά έργα των αρχών του 17^{ου} αιώνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αναστασίου Ιωάννης, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Β', Θεσ/νίκη 1987.
2. Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Ι, Θεσ/νίκη, 1961.
3. Βακαλόπουλος Κων/νος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού, Μακεδονία*, Θεσ/νίκη, 1990.
4. Βασδραβέλλης Ιωάννης, *Ιστορικό Αρχείο της Βεροίας*, Θεσ/νίκη 1942.
5. Βασδραβέλλης Ιωάννης, *Αρχείο Ιεροδικείου Θεσσαλονίκης*, Θεσ/νίκη 1952.
6. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι και ΙΑ, Αθήνα 1974.
7. Καφταντζής Γεώργιος, *Η Σερραϊκή Χρονογραφία του Παπασυναδινού*, Σέρρες 1989.
8. Νικόδημος Αγιορείτης, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, Αθήνα 1961.
9. Odorico Paolo, *Αναμνήσεις και συμβουλές του Συναδινού, ιερέα Σερρών στη Μακεδονία*, Παρίσι 1996.
10. Πανταζόπουλος Νικόλαος, *Ρωμαϊκόν Δίκαιον*, τ. Γ', Θεσ/νίκη 1979.
11. Παπαγεωργίου Π., *Αι Σέρραι και τα προάστεια, τα περί τας Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου*, Σέρρες 1987.
12. Παπαδόπουλος Στυλιανός, *Οι Νεομάρτυρες και το δούλον Γένος*, Αθήνα, 1974.
13. Παυλίδης Ι., *Σελίδες Ιστορίας, αίματος και θυσίας Πόντου και Μικράς Ασίας*, Θεσ/νίκη 1979.
14. Πέννας Πέτρος, *Σερραϊκά Χρονικά*, τεύχος Α', Αθήνα 1938.
15. Τρωιάννος Σπύρος, *Παραδόσεις εκκλησιαστικού δικαίου*, Αθήνα 1984.
16. Φωτιάδης Κωνσταντίνος, *Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου*, Θεσ/νίκη 1988.

Κώδ. Κουτλουμουσιού 153, φ.185-186. Αφήγηση του παπα-Συναδινού για την αμοιόγραφηση της Αγίας Παρασκευής (Σερραϊκά Ανάλεκτα, τόμος 1^{ος}).

